

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Pilna laika studijas

Skolotāju izglītības nodaļa

Profesionālā bakalaura studiju programma

Pirmsskolas un sākumskolas skolotājs

SANDRA KURICA

**Bērnu agresija un tās novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas
vecumā**

Bakalaura darbs

Darba vadītājs

Prof.

Akadēmiskais amats

Dr.psych.

Zinātniskais/
akadēmiskais grāds

T. Zīriņa

Vārds, uzvārds

Paraksts

RĪGA 2018

ANOTĀCIJA

Darba autors: Sandra Kurica.

Darba tēma: Bērnu agresija un tās novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Darba zinātniskais vadītājs: Dr. psych., prof. Tija Zīriņa.

Darba mērķis ir pētīt bērnu agresijas novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Darbā tika izvirzīti vairāki uzdevumi - veikt literatūras analīzi par bērnu agresiju, analizēt bērnu attīstības likumsakarības vecākajā pirmsskolas vecumā, izzināt paņēmienus bērnu agresijas novēršanā vecākajā pirmsskolas vecumā, veikt pētījumu par bērnu agresīvas uzvedības novēršanas iespējām vecākajā pirmsskolas vecumā, izstrādāt ieteikumus pedagogiem bērnu agresijas novēršanā pirmsskolā.

Darbs sastāv no 4 daļām, 3 no tām ir teorētiskās, 1 – empīriskā. Tā pirmajā daļā tika pētīta literatūra, kas vēsta par bērnu agresiju, tās cēloņiem un izpausmēm vecākajā pirmsskolas vecumā. Otrajā daļā tika analizētas bērnu attīstības likumsakarības vecākajā pirmsskolas vecumā. Trešajā daļā tika analizēti vairāki paņēmieni un veidi bērnu agresijas novēršanā, kā arī izstrādāti ieteikumi agresijas novēršanai. Ceturtajā daļā tika kvantitatīvi un kvalitatīvi pētītas bērnu agresijas novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Darbā tika izmantotas vairākas pētījuma metodes – teorētiskās literatūras analīze, bērnu uzvedības novērojums, intervija ar pedagogiem, vecāku anketēšana, pedagoģiskā izmēģinājumdarbība.

Rezultātā iegūts secinājums, ka metodes, kā novērst bērnu agresiju ir ļoti dažādas un atšķirīgas un tās jāpielieto katram bērnam individuāli. Jāņem vērā gan bērna rakstura iezīmes, gan attiecības ģimenē, gan statuss, gan agresijas mērķis u.c.

Darbs kopumā izklāstīts 64 lappusēs, tajā iekļautas 20 tabulas un 10 attēli.

Darbā izmantoti 39 literatūras avoti un pievienoti 2 pielikumi.

Atslēgas vārdi: agresija, agresivitāte, vardarbība, agresijas novēršana, vecākais vecumposms.

ANNOTATION

Author of the paper: Sandra Kurica.

The topic of the work: Aggression in children and means of its prevention in the eldest preschool age.

The supervisor: Dr. psych., prof. Tija Ziriņa.

The aim of the paper is to study the means and methods of preventing aggression in children in the eldest preschool age.

The tasks for the paper included: to conduct literature analysis on aggression in children, to analyze the regularities of children development in the eldest preschool age, to conduct research on the means and methods of preventing aggressive behavior of children in the eldest preschool age, to develop recommendations for teachers in preventing child aggression in preschool.

The work consists of 4 parts, 3 of them are theoretical, 1 - empirical. In the first part, the literature on the aggression of children, its causes and manifestations in the eldest preschool age was studied. The second part analyzed the regularities of children's development in the eldest preschool age. The third part analyzed several methods and types of prevention of child aggression, as well as drew recommendations for the prevention of aggression. In the fourth part quantitative and qualitative research was conducted on the means of preventing child aggression in the eldest preschool age.

Several research methods were used in the work - the analysis of theoretical literature, observation of children behavior, interview with teachers, questionnaires for parents, pedagogical trial work.

The result is a conclusion that methods for preventing child aggression are very diverse and different and should be applied to each child individually. All the characteristics of a child's character and family relationships, status, the purpose of aggression, etc. should be taken into consideration.

The work is presented on 64 pages, it contains 20 tables and 10 images.

The paper uses 39 sources of literature and 2 appendices are added.

Keywords: aggression, aggressive behavior, violence, prevention of aggression, eldest preschool age.

SATURS

IEVADS.....	5
1. AGRESĪVAS UZVEDĪBAS ANALĪZE PEDAGOGU UN PSIHOLOGU TEORIJĀS ...	7
1.1. Agresivitātes jēdziena skaidrojums.....	7
1.2. Agresijas klasifikācija.....	9
1.3. Agresīvas uzvedības cēloņu raksturojums.....	13
1.4. Agresivitātes izpausmes vecākā pirmsskolas vecuma bērniem.....	17
2. BĒRNU ATTĪSTĪBAS LIKUMSAKARĪBAS VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ	20
2.1. Vecākā pirmsskolas vecuma bērna psihiskās attīstības raksturojums.....	20
2.2. Vecākā pirmsskolas vecuma bērna fiziskās attīstības raksturojums.....	23
3. PAŅĒMIENI BĒRNU AGRESIJAS NOVĒRŠANAI VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ.....	27
3.1. Agresivitātes novēršanas iespējas.....	27
3.2. Ieteikumi vecākiem bērnu agresijas novēršanā.....	30
4. PĒTĪJUMS PAR BĒRNU AGRESIJAS NOVĒRŠANAS IESPĒJĀM VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ	35
4.1. Pētījuma metožu pamatojums un apraksts.....	36
4.2. Pētījuma mērķauditorijas apraksts.....	37
4.3. Pētījuma norise.....	42
4.4. Pētījuma datu kvalitatīva un kvantitatīva analīze.....	47
4.4.1. Vecāku anketēšanas rezultāti.....	47
4.4.2. Pedagogu intervijas analīze.....	49
4.2.3. Bērnu uzvedības novērojuma analīze.....	50
SECINĀJUMI	57
TERMINU SKAIDROJUMS.....	58
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS	59
PIELIKUMI.....	61
1. pielikums. <i>Aptaujas anketa bērnu vecākiem</i>	61
2. pielikums. <i>“Draudzīgas” un “Nedraudzīgas” rīcības kartītes, spēle.</i>	64

IEVADS

Agresija un agresīva uzvedība mūsdienās ir ļoti aktuāla, jo sadzīvē gan bērniem, gan pieaugušajiem nereti nākas ar to sastapties. Agresija ir visur: televīzijā, uz ielas, veikalā, darbā, ģimenē utt. Dažkārt cilvēki pat neaizdomājas, ka viņu rīcība varētu būt agresīva, jo uzskata, ka nevienam nav nodarījuši pāri. Taču īstenībā agresija nav tikai vardarbīga izturēšanās pret kādu, bet tā var būt arī verbāla, respektīvi, ja cilvēks kādam pasaka kaut ko negatīvu, vai izplata baumas par kādu – tā jau ir viena no agresivitātes izpausmēm. Agresija, protams, izpaužas arī dusmās, citu manipulēšanā, cilvēku sliktajā garastāvoklī un citos veidos, jo agresivitātei ir ļoti plašs spektrs.

Pedagogiem darbā ar bērniem bieži jāstāpjas ar bērnu savstarpējām domstarpībām, ar konfliktsituācijām, kuru pamatā ir agresija. Lai novērstu vai mazinātu agresivitātes izpausmes, ir nepieciešams zināt, kā rīkoties, jo nepareiza pedagoga reakcija vai rīcība šādā situācijā nereti var novest pie vēl lielākas agresijas, tai skaitā tās, kas ir vērsta uz pašu pedagogu.

Bērni agrā bērnībā (2-3 gadus veci) vēl nespēj izprast savas emocijas, bet bērni, kas ir vecākā pirmsskolas vecumā, apzinās savas izjūtas, emocijas un spēj tās kontrolēt, kā arī manipulēt ar tām. Bērna uzvedība ir atkarīga no viņa temperamenta un no citām iedzimtām īpatnībām. Protams, liela nozīme bērna attīstībā ir vecākiem (no kuriem bērns to pārmanto, vērojot, kopējot vecāku uzvedību) un vienaudžiem.

Ne mazāk svarīga ir arī vide, kurā bērns attīstās. Tāpēc, svarīgi ir jau no mazām dienām saudzēt bērnus, saudzēt bērnu nervu sistēmu, lai agresivitāte nepieaugtu. Nepieciešams sekmēt saprašanos, ka dusmas var izpaust dažādi, ne tikai agresijas ceļā. Šajā situācijā ļoti svarīga loma ir vecākiem un pedagogiem, darbā ar bērniem ir jāpiepūlas, un protams, jātiek galā arī pašiem ar savām emocijām.

Turklāt, Rīgas 213. pirmsskolas izglītības iestādes vadītāja Liene Jurgenberga atzīmē, ka agresivitāte un savstarpējā neiecietība starp bērniem ir ļoti pieaugusi (<http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/gimenes-studija/drosiba-berndarza-trukst-uzraudzibas-pastiprinas-bernu-savstarp.a82495/> skat. 26.05.2017.) un protams, tas uztrauc gan vecākus, gan arī pedagogus, tādēļ ļoti svarīgi ir izsprast galvenās agresijas rašanās likumsakarības, un vecākiem ar pedagogiem kopīgiem spēkiem jācenšas tās novērst.

Pētījuma objekts – pedagoģiskais process pirmsskolā.

Pētījuma priekšmets – bērnu agresijas izpausmes.

Pētījuma mērķis – pētīt bērnu agresijas novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Hipotēze – Bērnu agresijas novēršana vecākajā pirmsskolas vecumā būs veiksmīga, ja pedagogs

- ļaus bērnam izlādēt negatīvās emocijas tā, lai netiek apdraudēti apkārtējie;
- ļaus bērnam izteikties par savām izjūtām, uz klausot un dodot padomus problēmsituāciju risināšanā.

Pētījuma uzdevumi –

1. Veikt literatūras analīzi par bērnu agresiju.
2. Analizēt bērnu attīstības likumsakarības vecākajā pirmsskolas vecumā.
3. Izzināt paņēmienus bērnu agresijas novēršanā vecākajā pirmsskolas vecumā.
4. Veikt pētījumu par bērnu agresīvas uzvedības novēršanas iespējām vecākajā pirmsskolas vecumā.
5. Izstrādāt ieteikumus pedagogiem bērnu agresijas novēršanā pirmsskolā.

Pētījuma metodes –

- teorētiskās literatūras analīze,
- bērnu uzvedības novērojums,
- intervija ar pedagogiem,
- vecāku anketēšana,
- pedagoģiskā izmēģinājumdarbība.

Pētījuma struktūra – ievads, četras daļas, secinājumi, terminu skaidrojums un 2 pielikumi.

Pētījuma bāze – Rīgas pilsētas privātā “X” PII, respondentu skaits – 10 bērni (5-6 g.v.) un 10 vecāki, 2 pedagogi.

Pētījuma periods – no 2016. gada oktobra (teorijas analīzi ieskaitot) līdz 2018. gada martam.

1. AGRESĪVAS UZVEDĪBAS ANALĪZE PEDAGOGU UN PSIHOLOGU TEORIJĀS

1.1. Agresivitātes jēdziena skaidrojums

Ikviens domā, ka zina, kas ir agresija un vardarbība. Vēl no agrākiem laikiem, mūsu senči domā, uzskata un stāsta arī mums, ka

- tā ir daļa no dzīves;
- zēni tādi ir – viņiem laiku pa laikam jāizlādējas;
- saņemtās dunkas tikai padara stiprāku un parāda, kāda ir dzīve; u.c. (O'Mūra, Mintons, 2010, 6).

Šādas un līdzīgas frāzes vēl joprojām var dzirdēt sabiedrībā, it īpaši no vecāka gadu gājuma cilvēkiem. Vai tas kalpo par attaisnojumu, vai arī tam nav pietiekami daudz pētījumu un informācijas, ir grūti pateikt, bet skaidrs ir viens – ir sāpīgi dzirdēt no bērniem, kas kaujas, ka “tētis ir teicis sist pretī” vai “mājās man sit” – tas nāk no ģimenes.

Pastāv daudz dažādu agresivitātes jēdziena skaidrojumu, no pašas šaurākās nozīmes līdz plašākajai.

Pats par sevi vārds “agresija” ir cēlies no latīņu vārda “aggressio”, kas tulkojumā nozīmē “uzbrukums” (Svešvārdu vārdnīca, 1999, 28).

R. Berona un D. Ričardsona grāmatā var izlasīt sekojošos vārdus: “Kad cilvēki raksturo kādu kā agresīvu indivīdu, viņi var pateikt, ka tāds parasti apvaino citus, vai to, ka tāds bieži ir nelaiņš, vai arī to, ka tāds, esot pārāk spēcīgs, cenšas darīt visu pa savam, vai, varbūt tāds stingri aizstāv savas pozīcijas (..) Tādā veidā, izzinot agresīva cilvēka uzvedību, mēs uzreiz nonākam pie nopietna uzdevuma un strupceļa: kā atrast izteiksmīgu un derīgu definīciju agresivitātes jēdzienam.” (Бэрон, Ричардсон, 2000, 24-25)

Psiholoģijas vārdnīcā agresivitāte tiek skaidrota kā indivīda vai grupas īpašība:

1. uzvedības tendence uzbrukt apkārtējiem cilvēkiem vai, retāk, dzīvniekiem;
2. uzbrūkošais mērķu sasniegšanas stils.

Agresivitāte var mainīties plašā diapazonā ne tikai attiecībās starp cilvēkiem, bet arī katra konkrēta indivīda izpausmēs.

Skaidro arī citu jēdzienu – agresija, agresīva uzvedība (lat. aggressio – uzbrukums) ir destruktīva uzvedība; uzbrukums pirmām kārtām cilvēkiem. Cilvēku agresijai ir vismaz trīs funkcijas: 1.) sava mērķa sasniegšana; 2.) atslodze; 3.) pašrealizācija un pašpārliecinātība.

Bērniecībā agresija izpaužas kā sekundārs process, kā reakcija uz nelabvēlīgu audzināšanas stilu vai bērna nespēju ar konstruktīvu darbību un saskarsmi apmierināt savas vajadzības un

intereses. Pēc formas agresiju visbiežāk iedala verbālajā (runas), fiziskajā un pastirpinātājā agresijā, tātad, agresijas jēdzienu var sadalīt vairākos veidos (Breslava, 1999, 8).

Agresivitāti ir pētījuši un aprakstījuši daudzi pedagogi un psihologi, starp tiem var minēt arī Z.Freidu, K. Lorencu, L. Berkovicu, S.Fešbahu, E.Fromu, I.A. Furmanovu, A. Ādleru, Dž. Dolardu u.c.

Piemēram, krievu psiholoģijas profesors I. A. Furmanovs uzsver, ka agresija ir mehānisms, pateicoties kuram šīs instinktīvās tendences ir vērstas uz citiem objektiem, un jo īpaši uz cilvēkiem, galvenkārt, iekarošanas vai pakļaušanas nolūkā (Фурманов, 1997,3).

L.Berkovics vairāk tiecas šādai definīcijai, ka agresija ir tāda uzvedība, kuras mērķis ir ievainot kādu objektu (Фурманов, 1997, 13).

Toties A. Ādlers uzskata, ka agresivitāte ir neatņemama apziņas īpašība, kas organizē tās darbību. Agresiju izprot plašākā kontekstā: dzīvība un nāve, subjekts un objekts, mīlestība un karš, ko visbiežāk skatās no filozofijas viedokļa (Фурманов, 1997, 3).

Z.Freids agresivitāti definē kā reālu aktivizētu tendenci vai tendenču kopumu, kas vērsts uz citu pazemošanu vai iznīcināšanu. Rīcība ir vērsta uz fizisku vai psiholoģisku ļaunuma nodarīšanu, kā arī uz cilvēka vai cilvēku grupas galēju iznīcību (<http://buzzhairs.blogspot.com/2012/03/agresivitate.html> skat. 17.12.2015.).

Bet psihologs A. Bandura uzskata, ka daudzi cilvēki agresīvu uzvedību izprot kā uzvedību, kas neatbilst sociāli pieņemamajām normām (Берковиц, 2001, 26).

Latviešu psiholoģijas profesore G.Svence raksta: “Agresivitāte ir problemātiska uzvedība (sišana, košana, grūstīšanās u.tml.). Agresivitāte var kalpot arī par saskarsmes stilu vispār, kad bērns pieradis pasauli uztvert kā viņam apdraudošu. Dažreiz agresija ir vairāk verbāla nekā fiziska.” (Svence, 1998, 94-95).

Kā arī A. Furmanovs uzver, ka agresija ir ļaunprātīga tieksme nodarīt kādam pāri ar savu darbību (Фурманов, 1997, 3).

J.T.Tedeši, R.B.Smits, R.C.Brauns agresivitātes jēdzienu aplūko kā varas nostiprināšanu pār kādu personu vai personu grupu. Viņuprāt, uzvedību var nosaukt par agresīvu, ja tiek izpildīti sekojoši postulāti:

1. Ja uzvedība sevī ietver citu cilvēku iespēju ierobežojumus;
- 2.Ja novērotājs aplūko darbības kā mērķtiecīgi izdarītu ļaunumu (kaitējumu) otra interesēm vai viņa partnera interesēm, neskatoties uz to, vai subjekts pats ir tiecis uz mērķtiecīgu ļaunuma nodarīšanu vai nē.

3. Ja novērotājs atzīst darbības pretrunīgumu ar sabiedriskajām normām un likumiem (<http://buzzhairs.blogspot.com/2012/03/agresivitate.html> sk. 17.12.2015.).

Arī M. Pļaveniece, agresiju definē kā fizisku vai verbālu uzvedību, kas ir vērsta uz to, lai kādam nodarītu ļaunumu (Pļaveniece, Škuškovnika, 2002, 48).

Savukārt pieredzējušās un praktizējošās Rīgas Jāņa Poruka vidusskolas direktore Žanete Tauriņa, kognitīvi biheiviorālā psiholoģe Gunita Kleinberga un mamma Ieva Beikarte uzskata, ka agresivitāte ir uzvedība, kas cieši saistīta ar rīcību. Respektīvi, agresija ir pēdējais punkts, kā izpaužas nepatīkamās un negatīvās emocijas, tā var liecināt arī par uzmanības deficītu. Tiek uzsverts arī tas, ka agresija ir realitāte, ar ko mums visiem nākas saskarties. Piemēram, ja bērns ir saskāries ar kādām problēmām, visbiežāk emocionālām, kuras tas nespēj patstāvīgi risināt, tad bērns ņem palīgā vienīgo savu ieroci - agresiju, no agresijas nav pasargāts neviens bērns (Antiņa, 2017).

Kopumā, var secināt, ka, lai raksturotu agresijas jēdzienu, visbiežāk lietotie termini ir pazemošana, iznīcība, apspiešana, fizika vai verbāla ļaunuma nodarīšana, specifiski orientēta uzvedība, kā arī varas nostiprināšana.

Uzskatāms ir tas, ka dažādu autoru definīcijas būtiski neatšķiras. Agresija tiek raksturota arī sīkāk, tai ir savas kategorijas, veidi un tipi.

1.2. Agresijas klasifikācija

Ņemot vērā jēdziena agresija dažādos skaidrojumus, apskatīsim tās veidus, ko sabiedrībai piedāvā dažādi zinātnieki.

K. Lorencs piedāvā sekojošo agresijas definīciju: agresija ir instinkts, nevis tikai reakcija uz ārējiem apstākļiem; uzsverot domu, ka cilvēks cieš no nepietiekamas instinktīvas agresīvu tieksmju izlādēšanas, jo mūsdienu sabiedrības organizācija nedod tam atbilstošu iespēju (Pļaveniece, Škuškovnika, 2002, 50). Tas nozīmē, ka vienu no agresīvās uzvedības veidiem var iedalīt instinktīvā uzvedībā, kā atbildes reakciju uz noteiktiem kairinājumiem.

Līdzīgs uzskats ir arī Z. Freidam, jo viņš uzskatīja, ka agresija ir instinkts, kas ir projicēts indivīda iekšienē un ir virzīts uz ārējiem objektiem (Samuseviča, 1999, 43).

Z. Freids apgalvo, ka vajadzība pēc naida un agresīvām darbībām cilvēku psihē ir dabas ieprogrammēta un tā izpauž sevi konkurencē, sociālos konfliktos un karos. Profesors uzskata, ka konflikts starp indivīda un sabiedrības mērķiem un interesēm ir neizbēgams, ka sabiedrība vienmēr ir naidīga, jo sabiedrības galvenā funkcija ir apspiest indivīda instinktus un tieksmes (Pļaveniece, Škuškovnika, 2002, 50).

Toties V. Gulāne raksta, ka Bass un Darki agresiju nodalīja no naidīguma, ar naidīgumu saprotot reakciju, kas attīsta negatīvās jūtas un rada negatīvu notikumu un cilvēku vērtējumu. Viņi izveidoja 8 agresijas noteikšanas skalas:

1. fiziskā agresija (uzbrukums) – pret otru personu tiek pielietots fizisks spēks;

2. verbāla agresija – negatīvu jūtu izpausme gan pēc formas, gan arī pēc satura;
3. netiešā agresija – agresija, kas netieši vērsta pret otru cilvēku – ļaunas tenkas, joki, kā arī agresija, kas ne pret vienu konkrēti nav izvirzīta – dusmu uzplūdi, kuri izpaužas kliegšanā, dauzīšanā ar kājām, sišanā ar dūrēm pa galdu;
4. negatīvisms – uzvedības forma kā tāda;
5. uzbudināmība – tieksme ātri “uzkarst”, kļūt dusmīgam;
6. aizdomīgums – kad cilvēks skeptiski izturas pret citiem un pasauli, uzskatot, ka tā ir apdraudējums, ka visi vēlas nodarīt ļaunu;
7. apvainojums – parasti pamatā ir naidis, negatīva otra cilvēka uztveršana;
8. vainas izjūta – cilvēks ir pārliecināts par to, ka viņš vai viņa rīcība ir slikta un nepareiza. Vainas izjūtu bieži vien rada vecāki, nespējot sevi kontrolēt, bet kaunināšana, vainas apzināšanās (sajūšana ir kas cits) cilvēkā rada negatīvismu pret sevi un reizē arī pret citiem. Ja vainas izjūta ir pārāk stipra un nomācoša, bieži vien veidojas un attīstās agresivitāte (Gulāne, 2002, 13).

Savukārt, Bass ir izdalījis astoņas agresīvas uzvedības kategorijas. Agresīvu uzvedību viņš apskata ļoti plaši, klasificējot to kā fizisku vai verbālu, pasīvu vai aktīvu, tiešu vai netiešu (sk. 1. tabulu), (Бэрон, Ричардсон, 2000, 29).

1. tabula. Agresijas uzvedības kategorijas pēc Bassa (Бэрон, Ричардсон, 2000, 29)

<i>Agresijas tips</i>	<i>Piemērs</i>
<i>Fiziska – aktīva – tieša</i>	Cita cilvēka sišana, duršana, sašaušana (nogalināšana)
<i>Fiziska – aktīva – netieša</i>	Mīnu novietošana, vienošanās ar algotu slepkavu, lai iznīcinātu (noslepkavotu) ienaidnieku.
<i>Fiziska – pasīva – tieša</i>	Tiekšanās fiziski traucēt citam cilvēkam sasniegt mērķi vai nodarboties ar iecerēto darbību (piem., sēdoša demonstrācija).
<i>Fiziska – pasīva – netieša</i>	Atteikšanās izpildīt nepieciešamos uzdevumus (piem. ,atteikšanās sēdošās demonstrācijas laikā atbrīvot teritoriju).
<i>Verbāla – aktīva – tieša</i>	Vārdisks apvainojums vai cita cilvēka pazemošana.

<i>Verbāla – aktīva – netieša</i>	Nelietīga melu vai tenku izplatīšana par citu cilvēku (baumošana).
<i>Verbāla – pasīva – tieša</i>	Atteikšanās no sarunām ar citu cilvēku, neatbildēšana uz viņa jautājumiem (ignorēšana).
<i>Verbāla – pasīva – netieša</i>	Atteikšanās sniegt mutiskus paskaidrojumus (piem., atteikšanās izteikties par cilvēku, kuru nepelnīti kritizē).

Neskatoties uz tik plašu agresivitātes klasifikāciju, P.Markels izdala tikai divus agresijas tipus:

1. naidīgā jeb emocionālā agresija, kuras pamatā ir naidis; šī agresija kalpo par pašmērķi;
2. instrumentālā agresija, kas kalpo par līdzekli, lai sasniegtu kādu pozitīvu mērķi (Pļaveniece, Škuškoviņa, 2002, 50).

Savukārt, J. Batņa un K. Cīrule runā par iekšējo (mūs kaut kas tik ļoti šobrīd satracina, ka nespējam novaldīties) un ārējo agresiju (nāk no mūsu iekšienes un bieži vien ir ļoti grūti kontrolējama) (Batņa, Cīrule, 1999, 11).

Citi divi veidi, kas tiek piedāvāti agresijas klasificēšanā ir proaktīvā un reaktīvā agresija. Šo klasifikāciju piedāvā B. Dodžs un L. Koijs:

1. Reaktīvā agresija – atmaksa, atriebība, kuras mērķis ir atbilde uz apzinātiem draudiem;
2. Proaktīvā agresija – (līdzīgi iepriekš minētai instrumentālai agresijai) agresīva uzvedība, iebaidīšana, piespiešana, pakļaušana, savu mērķu sasniegšanai (Samuseviča, 1999, 43).

E.Froms arī izdala divus agresijas klasifikācijas veidus:

1. “labvēlīgā agresija”, tāda agresija, kas kalpo par cilvēka izdzīvošanas līdzekli; tās saknes ir bioloģiskas un pazūd, tiklīdz zūd briesmas vai draudi cilvēka dzīvībai;
2. “ļaundabīgā agresija”, destruktīva un cietsirdīga, kas ir raksturīga tikai cilvēkam, to var noteikt ar dažādu psiholoģisku vai sociālu faktoru palīdzību (Фурманов, 1997, 5).

Toties Dž.Dollards ar saviem piekritējiem uzskata, ka vispēcīgākās agresijas tendences tiek provocētas frustrācijas ceļā. Parasti frustrācijas stāvoklī cilvēkam rodas trauksmes, izmisuma un dusmu sajūtas. Frustrācijas intensitāte lielā mērā ir atkarīga no mērķa sasniegšanas iespējām un no mērķa nozīmīguma. Ja mērķis ir ļoti nozīmīgs, bet šķērslis liels, frustrācija ieiet virssliekšņa fāzē un izpaužas spēcīgā agresijas uzliesmojumā. No šīs teorijas izriet, ka agresivitāte ir frustrācijas sekas, kā arī, ka frustrācijai vienmēr seko agresija. Bet jāatceras, ka

ne katra agresijas izpausme ir frustrācijas sekas. Ar frustrāciju nav saistīta neviena instrumentālās agresijas forma (Берковиц, 2001, 38-39).

Izstrādātajā shēmā: frustrācija - agresivitāte, bez frustrācijas un agresivitātes bāzējas arī bremsēšanas un aizvietošanas mehānismi.

Bremzēšana ir tendence ierobežot agresīvās darbības gaidāmo negatīvo seku dēļ. Jebkura tipa agresivitātes bremsēšana ir tieši proporcionāla gaidāmās atmaksas spēkam. Pie tam, tiešās agresivitātes bremsēšana aplūkojama kā papildus frustrācija, kura izsauc atkārtotu agresivitāti pret to cilvēku, kurš vainojams pie bremsēšanas un stimulē citu agresijas veidu rašanos. Tā, piemēram, bērns, kuram māte izteikusi aizrādījumu, bieži vien saka viņai: “Tu esi slikta”, “Tu mani nemīli” utt.

Aizvietošana - tā ir saglabāta agresijas tendence, kura nav vērsta pret frustrācijas radītāju, bet gan pret kādu citu cilvēku vai objektu. Piemēram, bērns, kurš nevar iesist atpakaļ savam vecākajam brālim, savu agresiju izpauž kādam, kurš ir vājāks par viņu, piemēram, sitīs mazākos bērnus (Фурманов, 1997, 3-4).

Lai apkopotu agresijas dažādos veidus un klasifikācijas, kas ir vai nu līdzīgas, vai stipri atšķiras viena no otras, B.Kreihi ir apkopojusi klasifikācijas vienā tabulā (sk. 2. tabulu), (Крэйхи, 2003, 38).

2.tabula. Teorētiskais agresijas skaidrojums (Крэйху, 2003, 38)

<i>Teorētiskā pieeja</i>	<i>Agresiju saprot kā...</i>	<i>Akcenti uz stabilitāti (S) vai mainīgumu (M)</i>
<i>Bioloģiskā pieeja</i>		
Etoloģija	...iekšējo enerģiju	S
Sociobioloģija	...evolūcijas produktu	S
Uzvedības ģenētika	...iemantotu dispozīciju	S
<i>Psiholoģiskā pieeja</i>		
Freida psihoanalīze	...destruktīvisma instinkts	S
Frustrācijas-agresijas pieeja	...mērķcentrētu darbību	M
Kognitīvais neosociālisms	...reakciju uz negatīvajām emocijām	M
Uzбудinājuma pārnesšanas modelis	...informācijas pārstrādes funkciju	M
Mācīšanās teorija	...sekas, kas radušās caur atdarināšanu, imitāciju	M

Sociālās mijiedarbības modelis	...sekas, kas radušās lēmumu pieņemšanas procesā	M
--------------------------------	--	---

Tāpat, agresijas iedala arī pēc nodoma, respektīvi, tā var būt tīša vai nejauša, bez jebkāda nodoma (Gulāne, 2002, 16).

V. Gulāne apskata arī Ē. Fromma izvirzītās klasifikācijas, kas atdala, ka viena agresivitāte ir labdabīga un tā palīdz cilvēkiem izdzīvot, un tai ir bioloģiskas saknes, bet otra ir “ļaunatminīgā agresija”, kas ir destruktīva un cietsirdīga (Gulāne, 2002, 16).

Taču E. Rogovs runā par agresijas kvalitatīvo un kvantitatīvo raksturu, kā jebkurai īpašībai, arī agresijai ir dažādas izpausmes pakāpes – no gandrīz neesamības līdz galējai robežai (Rogovs, 1999, 241).

Šos klasifikācijas modeļus var izskatīt un vērtēt kā savstarpēji konkurējošus, bet lielākoties tie papildina cits citu, izzinot dažādus agresijas aspektus kā sociālās uzvedības sarežģītās formas (Крэйхи, 2003, 38).

Agresivitāte var būt ļoti dažāda, krasi atšķirīga, individuāli izpaūžoties katram indivīdam, taču tas nemazina agresijas bīstamības faktu, kuru ir jācenšas samazināt.

1.3. Agresīvas uzvedības cēloņu raksturojums

Tam, ka bērns var būt agresīvs ir daudz dažādu cēloņu. Tie var būt saistīti kā ar apkārtējo vidi, tā arī ar personīgajām attīstības stadijām. Un kā jau mēdz teikt, lai varētu problēmu risināt, vispirms ir jāatrod tās cēlonis.

Ļoti svarīgi pedagoģiskajā darbā noteikt, kāds ir bērna agresijas cēlonis. Protams, cēloņi var būt arī vairāki, un tieši pedagoga un bērna vecāku spēkos un uzdevumos ir atrast tos.

Agresīvās uzvedības cēloņus pirmsskolas vecumā plaši ir aprakstījusi G. Svence. Piemēram, agresiju var radīt agrās bērnības emocionālā pieredze, ciešanas, sāpes, bailes, nedrošība, stress, bezspēcība, uzvedības parauga atdarināšana vai arī, ja kāds ir apbalvojis par agresīvu uzvedību (Svence, 1998, 94).

Jau kopš bērnības pieaugušais tīši vai netīši it kā dabiski rada cēloņus vai iemeslus, kāpēc bērns varētu uzvesties agresīvi.

Pirmais agresīvās uzvedības vēstītājs pieaugušo sejās – dusmu izpausme, kuru ir spējīgs atpazīt jau trīs mēnešus vecs mazulis. Vēlāk seko bērna dusmu izpausme, kas izpaūžas frustrācijas ceļā, kas sākas bērna pirmā dzīves gada otrajā pusē. Otrajā un trešajā dzīves gadā konfliktos ar vienaudžiem un pieaugušajiem rodas agresīvas uzvedības modeļi, kas izpaūžas kā nokaitinājuma uzliesmojumi un fiziskā spēka pielietojums (piemēram, sitieni, grūdieni u.c.).

Vecākajā pirmsskolas vecumā ir manāmas dzimuma atšķirības agresijā: zēni parasti izrāda augstākus fiziskās agresijas līmeņus nekā meitenes, savukārt meitenes izrāda verbālo agresiju (lamājas, ļaunprātīgi izrīko u.c.) un agresīvu izturēšanos (vienaudžu noraidīšana, tenkas u.c.) (Крэйхи, 2003, 63). Bez agresijas dzīve nebūtu iedomājama tikai tādēļ, ka to var salīdzināt ar cilvēka emocijām, piemēram, prieku vai bēdām, to nosaka konkrēts cilvēka emocionālais stāvoklis. Un, piemēram, mazam bērnam ir ļoti grūti pavēstīt to, cik ļoti viņam ir grūti un slikti, jo sāp zobs vai to, ka viņš ir dusmīgs, jo grib gulēt un ir noguris tad, kad viņš vēl nemāk runāt.

Agresīvas uzvedības cēloņi var būt arī izlutinātība, kad bērni pieraduši darīt visu, ko grib. Agresivitāte var rasties arī autoritāras audzināšanas rezultātā, kad bērnam neļauj būt pašam, neļauj pašam izteikties, neiedziļinās viņa problēmās, kāds viņa vietā labāk vienmēr zina, kas jādara. Vai arī greizsirdības rezultātā – vairāki bērni ģimenē, jaunāko greizsirdība pret vecāko vai vecākā bērna greizsirdība pret jaunākā lūtināšanu. Agresivitātes iemesls var būt arī aizsardzības veids, lai samazinātu sasprindzinājumu. Agresivitāte var būt arī kā saskarsmes stils vispār, kad bērns ir pieradis pasauli uztvert kā draudošu.

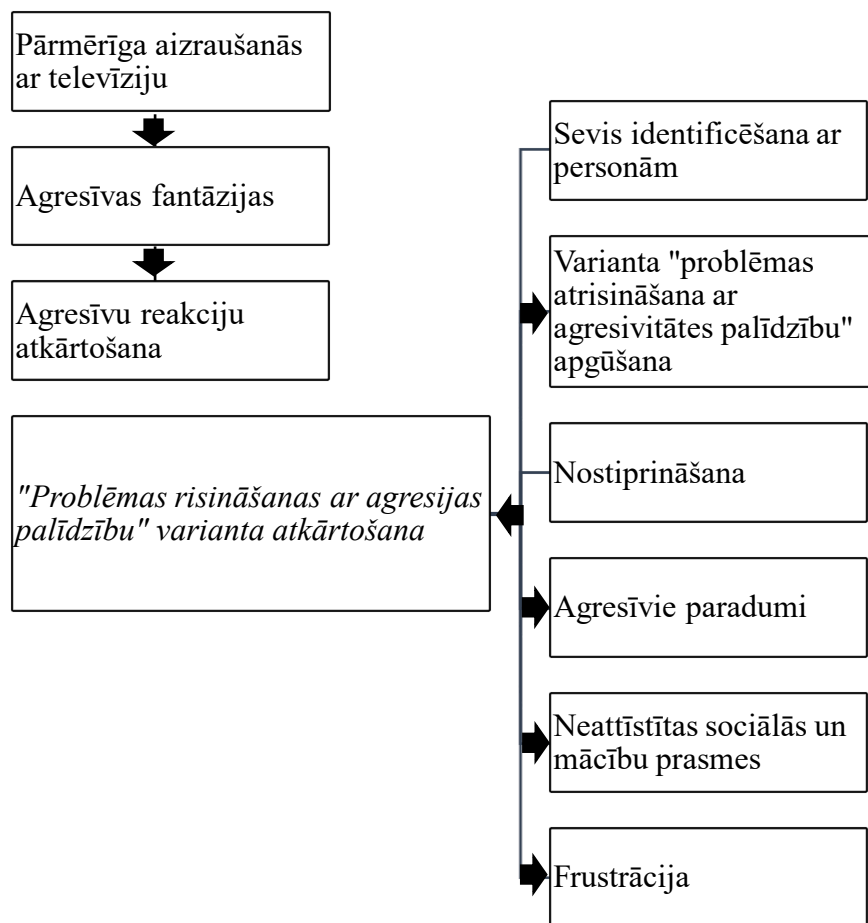
Agresīvai bērnu uzvedībai vienmēr ir apzināti un neapzināti mērķi, tie var būt:

1. apkārtējo uzmanības piesaistīšana (jūtas nozīmīgs tikai tad, ja ir uzmanības centrā);
2. sava spēka demonstrācija vai varas iegūšana (jūtas nozīmīgs, ja izjūt savu varu pār citiem);
3. atriebība;
4. neticība saviem spēkiem (Svence, 1998, 94-95).

Tika pētīti dažādi nelabvēlīgi sociālie apstākļi – kā potenciāli iespējamie agresijas cēloņi. To rezultātā tika konstatēts, ka stingra disciplīna mājās ir saistīta ar bērnu sekojošo paaugstināto agresijas līmeni, tas nav tikai tādēļ, ka bērns fizisko sodu sāk uztvert kā vienīgo pieņemamo veidu konfliktsituāciju risināšanā. Bērni, kas tika pakļauti fiziskai vardarbībai un nievājošai attieksmei, demonstrēja paaugstinātu agresijas līmeni. Pietam, vardarbības vērošana (kā ģimenē, tā arī televīzijā) paaugstina agresīvas uzvedības iespējamību (Крэйхи, 2003, 70).

No visa iepriekš minētā izriet, ka ģimene ir tā vieta, kur bērns pirmo reizi sastopas ar agresīvas uzvedības izpausmēm. Vecākiem ir jāstrādā pašiem ar sevi, jāpiedomā, kā tie savā starpā risina konfliktus, ko atļaujas darīt un runāt bērna klātbūtnē.

Nevar nepiebildst par TV negatīvo ietekmi uz bērnu. Ar korelācijas metodes palīdzību L. Hjūsmens, apkopojot 22 gadu garumā veiktā pētījuma rezultātus izstrādāja kompleksu modeli korelācijai starp TV skatīšanos un vardarbību, kas lieliski atklāj šo ciešo saistību (Gulāne, 2002, 67).

1. attēls. TV ietekme uz agresivitātes veidošanos (Pēc L. Hjūsmena, Gulāne, 2002, 67)

Skaidri redzams, ka agresīvi skati TV, ko mēs vai bērni vērojam, var sekmēt agresiju arī pašos. Tātad, 1.) Bieži vien TV var kļūt par vienīgo draugu un domubiedru (aktuāls bērniem, jo, bieži vien vecākiem nav laika veltīt bērniem un tie labprāt ļauj skatīties bērniem TV, tādējādi it kā atvieglot savu dzīvi); 2.) Bērni sāk sevi identificēt ar TV personāžiem; 3.) Tiek apstiprināta jau esošā agresija (Gulāne, 2002, 28).

Vēl viens svarīgs sociālās ietekmes faktors agresīvai uzvedībai ir savstarpējās attiecības ar vienaudžiem. Jau sešu gadu vecumā agresīvie bērni izjūt vienaudžu noraidīšanu. Sekas šai noraidīšanai, ir bērna agresijas pastiprinājums. Saistībā ar to, cik liela ir neagresīvo vienaudžu noraidīšana, pieaug iespējamība ka agresīvs bērns sāks komunicēt ar citiem agresīvajiem vienaudžiem un kopā sāks attiecībā prīti citiem izpaust vēl lielāku agresiju un pat vardarbību (Крэйхи, 2003, 71).

Sakarā ar to, B. Kreihi ir izstrādājusi cietušā un pāridarītāja piemērus, kuros atspoguļots, kā jūtas no agresijas cietušie bērni un pēc kādiem kritērijiem vadās agresīvie bērni (sk. 3. tabulu), (Крэйхи, 2003, 150).

3.tabula. Bērnu cietsirdības definīcija no cietušā un pāridarītāja viedokļa ((Крэйху, 2003, 150)

<i>Pāridarītājs</i>	<i>Cietušais</i>
Esmu kompānijā, kurai patīk ķircināt citus bērnus;	Citi bērni mani apceļ;
Man patīk iebiedēt citus bērnus;	Citi bērni speciāli neņem mani savās rotaļās;
Man patīk pierādīt citiem bērniem, ka es esmu galvenais;	Citi bērni ķircina mani;
Man patīk darīt pāri vājākajiem;	Citi bērni apsūkā mani;
Patīk kauties ar kādu, kuram viegli iesist.	Citi bērni sit un izrīko mani.

A. Bandura, R. Valters, A. Ross, B. Roberts piekrīt tādai teorijai, ka agresija ir sociāli iemācīta uzvedības forma – tā ir biheiviorāla pieeja, kas agresiju skaidro kā sociāli iemācītu parādību. Šai teorijai ir divas pieejas:

1. agresija kā pieredzes laikā iegūts fenomens;
2. kā iemācīšanās procesa rezultāts (Gulāne, 2002, 27).

Lielā mērā agresijas izpausšanas veidi tiek iemācīti ģimenē, kur vecāki kā uzvedības modeļa demonstrētāji spēlē lielu lomu. Bērnos agresijas tendences tiek nostiprinātas, ja vecāki

- atbalsta agresiju savos bērnos, piemēram, mudinot sist bērnu pretī;
- dažādā veidā soda bērnus par agresijas izpausmēm, piemēram, māsa kicina brāli, bet mamma, to pamanījusi, iesit viņai, sacīdama: “Nesit brālītim! Tu nedrīksti tā darīt!”;
- bērņā nenosoda un neatbalsta agresiju (ir pilnīgi vienaldzīgi),
- bērņā ļoti krasi apspiež agresiju, tā var vērsties pret sevi (autoagresija) (Gulāne, 2002, 27).

Furmanovs ir izteicis secinājumu, ka biežāk tiek sodīta tā agresija, kas vērsas pret vecākiem jeb pieaugušo, stiprāko, un, protams, tas bērnos rada pārliecību, ka no pieaugušā ir jābaidās, taču savas agresīvās jūtas var izpaust pret kādu mazāku, vājāku radību, piemēram, dzīvnieku vai citu bērnu (Furmanovs, 1996, 16).

Arī Lielbritānijas speciālisti uzsver, ka tieši ģimenes disciplīnas rezultātā bērņā var rasties agresivitātes izpausmes, pat tad, ja vecākiem liekas, ka viņi visu dara pareizi. Tā, piemēram, ja bērns kaut ko vēlas dabūt no vecākiem, viņš kliedz, sper ar kājām, raud, ir dusmīgs un apvainojies, un galu galā dabū kāroto no vecākiem, tad šī bērnu agresija arvien palielinās un

tiek nostiprināta. Ar šādu un citu piemēru rezultātu, bērns izprot, ka agresijas ceļā var panākt to, ko vēlas, un bērns kļūst par manipulatoru. Nozīme ir arī tam, ja ģimenē ir citi brāļi vai māsas. Šis faktors ietekmē to, ka bērni savā starpā kaujas, manipulē, agresivitāte izpaužas gan fiziski, gan verbāli un emocionāli, tas arī pastiprina agresivitāti, īpaši tad, ja vecāki tam nevērš nekādu uzmanību (Cynthia Hydley, 2008, 80).

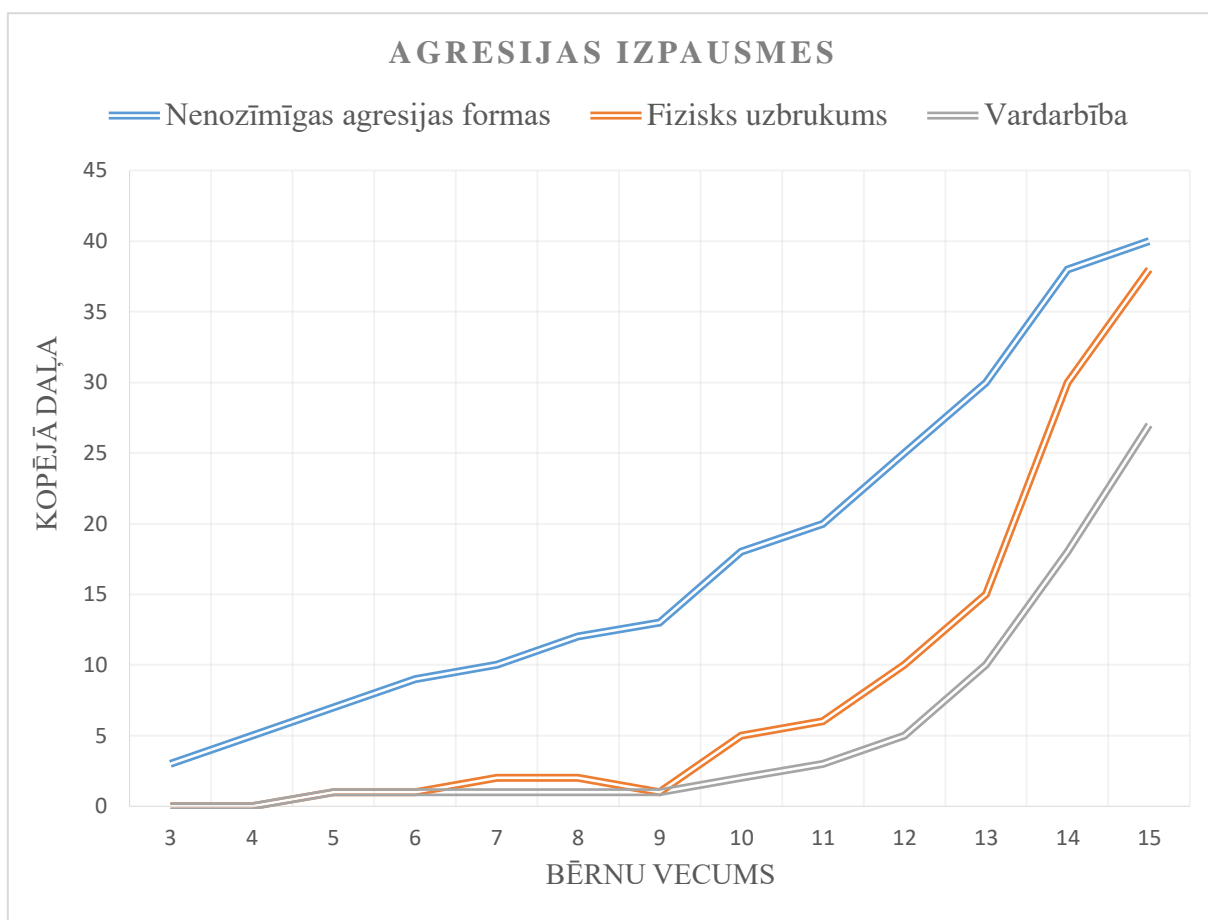
Pēc visa iepriekš minētā, patiešām var secināt, ka ļoti lielu lomu bērna dzīvē ieņem vecāki – diemžēl arī agresijas audzināšanā. Vienmēr, ja pedagogs pamana kādas agresijas izpausmes bērnam, cēlonis ir jāmeklē bērna ģimenē – kādas ir attiecības starp vecākiem, starp bērnu un vecāku, starp citiem ģimenes locekļiem, ar ko bērni nodarbojas mājās brīvajā laikā, ar ko nodarbojas vecāki? Visi šie faktori ir ļoti nozīmīgi, jo dažreiz, mēs redzam, ka bērns spēlē negatīvas spēles, piemēram, zombijus, spokus u.c., un domājam, ka vaina ir bērna attīstībā, domāšanā, bet realitātē var izrādīties, ka tēvs ir atkarīgs no datorspēlēm. Pedagogiem jābūt uzmanīgiem.

1.4. Agresivitātes izpausmes vecākā pirmsskolas vecuma bērniem

Tikko dzimis mazulis ir pilnīgi atkarīgs no pieaugušajiem. Mēs, pieaugušie, daždažādu apstākļu ietekmē bērniem veltām mazāk uzmanības, nekā vajadzētu, un uzspiežam viņiem to, kas viņus sadusmo un kaitina. Mums grūti izvairīties no šādiem gadījumiem, tāpēc apņemšanās tā vairs nedarīt ir gandrīz bezcerīga. Mēs gribam palīdzēt bērnam iejusties apkārtējā pasaulē, taču mazo tik un tā nomāc šīs pasaules lielums. Ir jāpaiet divarpus gadiem, lai viņš izaugtu līdz durvju rokturim un pārlicinātos, ka nepietiek spēka to pagriezt. Bērna dzīvi sarežģī nespēja kontrolēt savas ierosmes un vēlmes, par dusmu un uzbudinājuma iemeslu kļūst arī izsalkuma un noguruma sajūta. Vārdu sakot, bērnam bieži nākas ciest pāridarījumus. Raudādams viņš no izaicinājuma palīdzēt pakāpeniski nonāk līdz izmisīgam protestam. Šādi dzimst agresivitāte, te ir meklējami pirmsākumi (Gulāne, 2002, 31).

Bērni, kuriem ir raksturīga nepietiekama emocionāla regulācija un impulsu kontrole, visdrīzāk attīstīs un atbalstīs agresīvas uzvedības modeļus. Tādus bērnus bieži vien uzskata par bērniem ar “sarežģītu” raksturu, un šādiem bērniem ir grūti noturēt savus agresīvos impulsus. Atšķirība raksturos rodas jau agrā bērnībā un ietekmē apkārtējos bērnus (Крэйхи, 2003, 68-69).

1.attēls parāda, ka nenozīmīgas agresijas formas (uzbāšanās citiem, ķircināšana) veidojas pašas pirmās, tām seko fiziskā darbība. Bērni jau no 5. gadiem sāk izpaust fizisko agresiju un vardarbību, kas ar laiku tikai pieaug (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Agresijas izpausmes (Kpəuxu, 2003, 67)

Arī zinātniece E. Indriksone runā par to, ka pirmās agresijas izpausmes vērojamas jau pat pirmajās bērna dzīves dienās. Pirmajos dzīves gados tā izpaužas kā spītība, ko pieaugušajam grūti pieņemt. Mazulim ik pa laikam rodas niknuma un naida uzliesmojumi, ko pavada impulsīvas kustības, košana, kauslīgums. Savukārt pilnīgs agresivitātes trūkums var liecināt par attīstības traucējumiem. Atsevišķas agresijas izpausmes novērojamas daudziem pirmsskolas vecuma bērniem. Šādu uzvedību izraisa pieaugušo aizliegumi un ierobežojumi, kas neļauj bērnam realizēt iecerēto darbību vai sasniegt mērķi. Bērns jau piedzimst agresīvs un ar katru gadu agresivitāte pieaug (Indriksone, 2006, 15).

Agresivitāte var izpausties arī kā bērna vispārēja tieksme nodarīt kādam pāri, atriebties par pārinodarījumiem (Svence, 1998, 95).

Visi zina, ka liela nozīme bērna attīstībā ir spēlei. Caur spēli bērni izdzīvo to, kas viņiem konkrētajā brīdī ir aktuāls. Ne velti nereti viņi meklē agresīvas spēles: šauj uz kādu briesmīgu, lielu dzīvnieku vai izbradā pašu celtās kluču pili, tādā veidā atbrīvojoties no negatīvajām emocijām, kuras iekšā vārās. To redzot, vecāki satraucas: vai tik bērns neveidojas cietsirdīgs, ļauns? Vairumā gadījumu, tā tas nav – pat vismiermīlīgākais bērns reizēm vēlas izlādēties, un

to vajag ļaut (Gulāne, 2002, 33). Tas nozīmē, ka ne katrai agresivitātes izpausmei ir jāpievērš uzmanība un jāsatraucas par to.

Savukārt Sidnejas Notre Dame universitātes lektore Ilona Brūveris norāda, ka dusmas ir sajūtas, emocijas – tāpat kā prieks vai sāpes. Un ir tikai normāli, ja cilvēks laiku pa laikam tās piedzīvo. Svarīgākais ir spēt ar dūsmām cīnīties un saprast cēloni, kāpēc es skaišos. Savukārt agresija ir uzvedības veids, un tā ne vienmēr ir saistīta ar dūsmām. Cilvēks, kurš sadusmojas, ne vienmēr taču kļūst agresīvs, vai ne? Svarīgākais šajā jautājumā ir sajūst robežas. Lasot lekcijas dažādās pasaules valstīs, es novēroju tendenci, ka mūsdienās robežas kļūst arvien izplūdušākas (Langenfelde, 2017).

Tātad, lai izvērtētu cik lielā mērā un kāpēc ir agresīvs bērns, nepietiek vien pateikt, ka viņš kaujas, tādēļ ka viņam iesita, vai, tādēļ ka mājās ir tāds piemērs. Cēloņi var būt ļoti dažādi un mērķi bērnu agresijai var būt dažādi. Tāpat arī kā agresijas izpaušanās. Kāds var vērst apvainojošus vārdus pret citu, un tā var kalpot pat par pašu graužošāko pašapziņas noteicēju, tai pat laikā, kad kāds cits var sist un spļaut sejā.

Secinājumi par 1. nodaļu

- Agresiju var iedalīt verbālajā un fiziskajā agresijā;
- Agresija ir negatīvas darbības izpausme, tai ir destruktīvs raksturs ar mērķi nodarīt pāri;
- Agresijai var būt tiešs vai netiešs, verbāls vai fizisks, pasīvs vai aktīvs tips;
- Tā var būt reaktīva vai proaktīva, ļaundabīga vai labvēlīga;
- Agresija sāk izpausties jau no pirmajām bērna dzīves dienām, bet ap piekto dzīves gadu kļūst izteiktāka;
- Ja agresija netiek kontrolēta, līdz ar vecumu tā var tikai pieaugt;
- Agresīvai uzvedībai vienmēr ir mērķis, tas var būt kā apzināts, tā arī neapzināts;
- Agresīvas uzvedības cēloņi var būt dažādi: dusmas, stress, bailes, paraugtēla atdarināšana, savstarpējās attiecības, sociālā vide, frustrācijas sekas u.c.;
- Ir normāli, ka bērnam piemīt nelielas agresijas izpausmes, jo cilvēkam piemīt ne tikai pozitīvās sajūtas, bet arī negatīvās;
- Lielu lomu bērna agresijas sekmēšanā/mazināšanā ieņem ģimene.

2. BĒRNU ATTĪSTĪBAS LIKUMSAKARĪBAS VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ

2.1. Vecākā pirmsskolas vecuma bērna psihiskās attīstības raksturojums

Bērna dzīves gaitas aizsākas ģimenē un turpinās pirmsskolas izglītības iestādē. Tiek aprakstīts, ka līdz septiņu gadu vecumam norit personības attīstības nozīmīgākais posms. Pirmsskolas izglītībai, salīdzinot ar skolu, ir savas īpatnības un uzdevumi.

- Pirmsskolas vecuma bērnu attīstība notiek straujākos tempos, atšķirīgi ir viņu sensitīvie un krīzes periodi.
- Pirmsskolas vecumā veidojas sava “Es” apzināšanās, vērtīborientācija. Bērībā apgūtais nosaka tālāko dzīves gaitu.
- Mazulim piemīt tieksme atdarināt. Viņš atdarina ne tikai redzēto, dzirdēto, bet arī sev tuvu cilvēku uzvedību, domāšanas veidu. Garīgums, tikumiskās īpašības, kuras bērns dažādos veidos pārņem no saviem audzinātājiem (skolotājiem, vecākiem), kļūst noteicošais viņa dzīvē.
- Galvenā loma bērna attīstīšanā un audzināšanā ir ģimenei. Tādēļ pirmsskolas periodā visas pedagoģiskās problēmas skatāmas saistībā ar bērna audzināšanu ģimenē.
- Bērna galvenā aktivitāte, dzīves veids ir rotaļa. Tā vienlaikus ir viņa pašizpaušmes, pašattīstības, pašdarbības forma, netiešs audzināšanas un mācību līdzeklis. Rotaļa ir līdzīga mākslai (Krinkele, 2002, 11).

Psihologs D. Elkoņins uzskata, ka bērna psihisko attīstību var iedalīt sešos periodos. Viens no tiem ir (periods, kurš tiek apskatīts, respektīvi, vecākais pirmsskolas vecumposms) – pirmsskolas vecumposmā no trīs līdz septiņu gadu vecumam bērni sevi sāk identificēt ar noteiktām lomām, attīsta paškontroli un normu izpratni, apgūst sociālās uzvedības normas. Šā perioda psihiskā attīstība ir pamats rezultātiem pārējos attīstības periodos (Lūciņa, 2002, 10). Tas nozīmē, ka tieši šis periods ir svarīgākais bērna attīstībā.

Psihiskā attīstība ilgst visu dzīvi un ir saistīta ar

- galvas smadzeņu nobriešanu
- izzināšanu jeb kognitīvo attīstību (sajūtas, uztvere, domāšana, atmiņa)
- personības psihisko īpašību izveidošanos
- izmaiņām voluntārajā stāvoklī (griba)
- personības socializāciju (Puškarevs, 2001, 12).

Vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ir emocionāli neapvaldītāks raksturs nekā periodā pirms un pēc tā. Ir raksturīgas ambivalentas jūtu izpausmes – vienlaicīgi bērni var dusmoties un būt līdzjūtīgi, zaudēt paškontroli un palīdzēt kādam (Svence, 1998, 94).

Šī perioda psihiskā attīstība ir pamatā pārējo attīstības periodu rezultātiem. Šajā vecumā bērns apgūst trijstūra attiecību “māte - tēvs - bērns”. Šīs attiecības bērnu ne vienmēr apmierina (Bērnu tiesību aizsardzības ministrija, 2008).

Zēni sāk apzināties savu piederību vīriešu dzimtai, tādēļ visiem spēkiem cenšas līdzināties tēviem gan uzvedībā, gan interesēs un ārējā izskatā. Līdzīgi rīkojas meitenes attiecībās ar mātēm. Paralēli sava dzimuma apzināšanai (seksuālai identitātei) pirmo reizi rodas simpātijas pret pretējā dzimuma vecākiem (dēls - māte; meita - tēvs) un nepatika pret tā paša dzimumam vecākiem (dēls - tēvs; meita - māte). Ja iepriekš zēna mīlestību pret māti noteica nepieciešamība pēc tās, tad tagad tā iegūst izteikti romantisku raksturu un atgādina jūtas. Z.Freids šīs jūtas nosaucis par “Edīpa kompleksu” zēniem un “Elektras kompleksu” meitenēm (Bērnu tiesību aizsardzības ministrija, 2008).

Bērns pirmskolas vecumā ir ļoti emocionāls un jūtīgs, viņš visu burtiski uzsūc sevī – skaņas, krāsas, formas, sajūtas un izjūtas. Šajā vecumā īpaši jādomā par vidi, cilvēkiem, kas ir bērnam apkārt, lai attīstība noritētu pilnvērtīgi. Norit aktīva apkārtējās pasaules izziņa caur sajūtām – redzi, dzirdi, tausti, ožu. Tas ir ceļš uz bērna psihisko procesu attīstību – uztveri, uzmanību, domāšanu, atmiņu, gribu (Lieģeniece, 1999). Kā nav bijis sajūtās, tā nav arī smadzenēs.

D.Elkoņins ir plaši analizējis spēles nozīmi bērna attīstībā: izspēlējot spēles, vistiešākajā veidā tiek ietekmēta psihe attīstība, jo spēlējoties bērns pārdzīvo un izdzīvo īstenību – pieaugušo dzīves īstenību. Tā tiek veicināta orientācija uz cilvēciskām attiecībām, uz jēgu un darbību, tiek veidoti sociālie motīvi, to hierarhija, apjēgtas sociālās vajadzības.

Spēlē bērns savu uzvedību, izjūtas un pārdzīvojumus salīdzina ar sociālajiem etaloniem, piemēram, tēlojot slikto dateri, bērniem veidojas priekšstati par sevi, tiek radīti labvēlīgi apstākļi uzmanības, atmiņas, motoriskās uzvedības attīstībai. Piedaloties spēlē ar vienaudžiem, bērns mācās pārvarēt savu egocentrismu – viņš priecājas tā, kā priecājas viņa lomas varonis, priecājas par to, cik labi viņš spēj atveidot savu lomu.

Spēlē attīstās bērna jūtas, viņš sāk iepazīt savus pārdzīvojumus un emocijas, attīstās uzvedības pašregulācija un runa (Želve, 2000).

Vecumā no 5 – 7 gadiem par vadošo darbību bērna attīstībā kļūst lomu rotaļa. Lomu rotaļa nodrošina bērna attīstību veselumā, tai ir noteiktas funkcijas un tā attīstās pakāpeniski. Par vadošo darbību tiek uzskatīta tāda darbība, kuras attīstības rezultātā notiek galvenās

pārmaiņas bērna psihē un kuras ietekmē attīstās psihiskie procesi, kas sagatavo bērna pāreju jaunā attīstības kvalitātē (Леонтьев, 1977, 105).

5 – 6 gadus vecu bērnu psiholoģija atšķiras no septiņgadīgā. Šajā vecumā bērnu psihes attīstība ir jāaplūko ontogēnēzē, t.i., ievērojot iepriekšējā, pašreizējās, nākošā vecumposma īpatnības to savstarpējā saistībā. Šajā periodā darbojas un turpina attīstīties vajadzība pēc emocionālā kontakta, runa, uzskatāmi tēlainā domāšana (Lieģeniece, 1999, 64).

Pirmsskolas vecuma beigās bērnam ir mazāk iekšēju ierobežojumu, nekā tas bija mazbērna vecumā, un viņš saņem mazāk ārēju, sabiedrības diktētu ierobežojumu, nekā tas būs skolas vecumā. Tāpēc šo periodu var nosaukt par maksimālo viņa spontānās rīcības periodu. Š. Amonašvili ir rakstījis, ka sešgadīgā bērna pretrunīgo uzvedību izskaidro aktuālo vajadzību un impulsīvās aktivitātes situācijas. Sešgadīgam bērnam rodas visdažādākās vajadzības, kuras viena otru pakāpeniski nomaina. Īpatnība ir tā, ka vajadzības tiek pārdzīvotas kā neatliekamas. Tās liek tūlīt bērnam ķerties pie to apmierināšanas, t.i., liek darboties, iepriekš nedomājot par sekām (Lieģeniece, 1999, 66).

Turklāt, bērnam ļoti raksturīgs ir egocentrisms – viņš domā, ka to, ko viņš saskata no sava redzes punkta, redz arī citi. 5 – 6 gadu vecumā egocentrisms izpaužas bērnam sarežģītākās situācijās (Puškarevs, 2001, 58).

Pirmsskolas vecuma bērns savu “Es” tēlu veido no vairākiem racionāliem komponentiem, piemēram, kritiskāk jau vērtē savu uzvedību, cik tā atbilstoša pieaugušo prasībām. Tomēr arī šajā vecumposmā bērnu pašvērtējumi pārsvarā ir nekritiski virspusēji un optimistiski. Taču jāņem vērā, ka jebkura vecuma bērna pašnovērtējums un tāpat arī “Es” tēls ir atkarīgs no apkārtējo cilvēku, vispirms – vecāku, attieksmes, no tā, kā viņi bērnu vērtē. Zema pašvērtējuma pamats bērnam var tikt ielikts ar sodiem, pārmetumiem, salīdzinot ar citu “labāku” bērnu. Pašvērtējumu bērnam paaugstina iespējas pozitīvi sevi apliecināt, arī atzinības, uzslavas (Puškarevs, 2001, 69).

Svarīgs bērna attīstībā ir pedagogs, precīzāk, metodes, darba organizācijas formas, kuras bērna audzināšanā izmanto pedagogs. 4. tabulā atspoguļotas trīs disciplīnu izraisošās tehnikas, un kā tās ietekmē bērna attīstību (sk. 4. tabulu).

4. tabula. Disciplīnu izraisošo tehniku korelācija ar bērna uzvedību (Puškarevs, 2001, 69)

<i>Nr. p.k.</i>	<i>Disciplīnu tehnikas</i>	<i>izraisošās</i>	<i>Ko tās attīsta personībā</i>	<i>Kā šīs tehnikas ietekmē morālo uzvedību</i>

1.	Varas lietošana	Agresīvu uzvedību un fantāziju	Morālo aizliegumu minimāla internalizācija
2.	Mīlestības atņemšana un vainas izjūtas izraisīšana bērnībā	Bažas un atkarību	Nav skaidras izpratnes par morālo uzvedību
3.	Pamācības	Autonomiju un rūpes par citiem	Sekmējas morālā attīstība

Ja pedagogs vēlas, lai bērna attīstība norit uz labvēlīgo pusi, tad no pedagoga puses ir nepieciešama labvēlīga saskarsme.

“Skolai sagatavotam” 5 – 7 gadus vecam bērnam ir nepieciešamas labvēlīgas attiecības ar pedagogu. Pedagogā viņš saskata nevis ideālu domāšanas un darbības normu nesēju un vidutāju šo normu apguvē, bet reālu pieaugušo, no kura ir atkarīga visa bērnudārza dzīves labklājība un prieki. Šī vecuma bērnu raksturo arī vajadzība izrādīt un apmierinat iniciatīvu, ziņkāri un kompetenci (Lieģeniece, 1999, 193).

Ja pedagogam izdosies izveidot šo labvēlīgo vidi, tad arī mainīsies bērnu attieksme, ļoti iespējams, mazināsies agresijas izpausmes. Ja bērns jūtas labi, tad viņš jūtas drošībā, tātad – nekas viņu neapdraudē.

2.2. Vecākā pirmsskolas vecuma bērna fiziskās attīstības raksturojums

Cilvēka fiziskā un psihiskā attīstība noris vienoti. Organisma fiziskā attīstība sākas ar apaugļošanas un zigotas veidošanas un turpinās līdz fiziskam pilnbriedam, ko sasniedz jaunībā (Puškarevs, 2001, 12).

Par bērnu fizisko attīstību I. Ļevčenko un N. Kiseļova raksta, ka tā bērniem veido izpratni par veselīgu dzīves veidu, fizisko kultūru, priekšstatu par personīgo ķermeni, prasmi adekvāti reaģēt uz apkārtējās vides izmaiņām, apzinātu attieksmi pret savu veselību, drošības likumiem.

Autori raksta, ka bērnu fiziskās attīstības stāvokli noteic šādi rādītāji:

- bērna fiziskās un funkcionālās stāvokļa izmaiņas;
- noturība pret ārējas vides izmaiņām (spēja pretoties slimībām);
- aizmigšanas un miega kvalitāte;
- apetīte;

- fiziskā un garīgā darbība;
- prasme saglabāt pareizu stāju;
- fiziskā aktivitāte;
- individuālās fiziskās sagatavotības dinamika (kustību prasmju un iemaņu kvalitāte un spējas);

- kustību (motorikas) un psihomotorikas attīstības līmenis (Левченко, Киселёва, 2007, 43).

5 – 6 gadīgiem bērniem jau ir pietiekami labi attīstīta kustību koordinācija, kustības kļūst estētiskākas un nevainojamākas. Bērnu var mācīt slēpot, slidot un braukt ar divriteni. Vienlaikus ar bērnu jārunā, bagātinot viņa pieredzi saskarsmē un pasaules uztverē. Pirmsskolas vecumā bērnam jau ir priekšstats par savām fiziskām iespējām, viņš pēta savu ķermeni, bērns vairāk uzzina par sevi, prot labāk koncentrēties uz savām fiziskām darbībām (LU SIL, 2013, 12).

G.Svence uzsver, ka bērniem šajā vecumā ir raksturīga “plosīšanās”, respektīvi, dauzīšanās, un, ja bērnu grupa iekarst, tad šo plosīšanos ir grūti pārtraukt.

Bērnu muskuļi šajā periodā ir labāk attīstīti nekā bērnu spēja tos kontrolēt. Zēniem 5-6 gadu vecumā ir labāk attīstīti lielie muskuļi, un viņi ir izturīgāki, savukārt, meitenēm labāk attīstīta sīkā pirkstu muskulatūra, un viņas ir mierīgākas un precīzākas (Svence, 1998, 86).

5 – 7 gadu vecumā izmainās ķermeņa proporcijas. Kājas aug ātrāk par ķermeni (ja 2 gadu vecumā tās veido 34 % no auguma, tad 5 gadu vecumā 44 %). Piecgadīgam bērnam galva ir gandrīz sasniegusi pieauguša cilvēka galvas apmērus. 6 – 7 gados bērns zaudē piena zobus. Viņa sejas izteiksme zaudē savu bērnišķību, kļūst labāk veidota un vairāk nekā iepriekšējā periodā atklāj bērna individualitāti (Lieģeniece, 1999, 63).

Sešgadīgā bērna nervu sistēma un smadzeņu funkcijas ir tā pilnveidojušās, ka nervu procesi kļūst vairāk līdzsvaroti. Sešus gadus vecs bērns ir sasniedzis fiziskā un garīgā brieduma pakāpi, kas nodrošina iespēju sistemātiski mācīties (Lieģeniece, 1999, 63).

E. Eriksons izdala 8 attīstības stadijas visa cilvēka mūža garumā, un uzskata, ka katrā stadijā var parādīties divi pretēji jaunveidojumi – pozitīvais vai negatīvais. Es apskatīju stadijas līdz vecākajam pirmsskolas vecumposmam:

1. Pirmais dzīves gads jeb zīdaiņa vecumposms – bērna socializācijas sākums; konflikts ir pamatuzticēšanās – pamatneuzticēšanās.
2. Agrā bērnība; konflikts var veidoties starp autonomiju (patstāvību) un kaunu, šaubām.
3. Ceturtais un piektais dzīves gads; pozitīvais jaunveidojums ir iniciatīva, negatīvais – pastāvīga vainas izjūta.

E. Eriksons trešo stadiju nosauc par lokomotoro stadiju. Lokomocija ir pārvietošanās telpā (lat. locus – vieta, telpa, motor – kustinātājs). Bērnam šajā vecumā raksturīgas fiziskas

aktivitātes un arī agresivitāte. Ar enerģiskām kustībām viņš ieņem telpu, var fiziski uzbrukt, ir skaļš un uzmācīgs runāšanā. Šāda uzvedība skaidrojama kā ielaušanās pasaulē, vēloties to izzināt (Puškarevs, 2001, 51).

Pedagoģijas un psiholoģijas teorijā ir izdalītas dažādas bērna attīstības koncepcijas. D. Lieģiniece ir izstrādājusi bērna attīstības teorijas (sk. 5. tabulu) apkopojumu (Krinkele, 2002, 15).

5. tabula. Bērna attīstības teorijas (Pēc D. Lieģinieces, 2002, 15)

Nr. p. k.	Kritērijs	Biheiviorisms (Džons Vatsons, Berhauss Frederiks Skiners)	Psihoanalīze (Eriks Eriksons)	Kognitīvās teorijas (Žans Piažē, M. Montesori)	Humānistiskā psiholoģija (Levs Vigotskis, Karls Rodžerss)
1.	Bērns kā vērtība.	Bērns attīstās “stimuls-reakcija” ietvaros. Pedagoģiskajā procesā bērns ir iedarbības objekts. Pedagoģs ir stāvokļa noteicējs.	Bērnu raksturo motivācija. Motivācijas konflikts lielākoties nav zināms.	Bērna kognitīvā darbība un iekšējo aktivitāšu “shēmas” raksturo indivīdu.	Personība ir vērtība tās veselumā (kognitīvā, emocionālā, sociālā attīstība ir respektējama).
2.	Bērna daba.	Bērns veido uzvedības paradumus.	Ja bērna vajadzības netiek apmierinātas, rodas atsvešinātība dažādās formās (regresija, agresivitāte u.c.).	Domāšana attīstās etapveidīgi.	Pašrealizācija, motivācija, vērtību izpratne.

3.	Bērna "Es" socializācija.	Vide var radīt pozitīvu stimulu. Vide veido vērtības un estētiskos ideālus.	Sociālā vide personības attīstību var ietekmēt pozitīvi vai negatīvi.	Bērns ir "vientuļš" pētnieks. Pieaugušais rada materiālo vidi.	Mijiedarbībā ar vidi indivīds pašrealizējas un veido vērtības.
----	---------------------------	---	---	--	--

Jāpiebilst, ka Karls Rodžerss atzīst, ka Latvijā patlaban dominējošā ir attīstības humānistiskā pieeja. Tās metodoloģisko pamatu veido izpratne par cilvēku kā unikālu individualitāti, kurai ir sava subjektīvā pieredze un kuras pasaules uztvērums un uzvedību ietekmē "Es" tēls, kas atklāj personību kā veselumu (Krinkele, 2002, 15).

Uzskatāmi ir tas, ka katrā no attīstības koncepcijām bērns ir cieši saistīts ar vidi, vide, ka ir tam apkārt spēj tieši vai netieši ietekmēt bērna attīstību, un sekas tam var būt dažādas.

Bērns pats pieaugušajiem "pastāsta" par savām negatīvajām emocijām ar savu uzvedību. Viņš jūt, ka negatīvo emociju ir par daudz, un ar savas enerģijas, kustību palīdzību cenšas to izlādēt.

Secinājumi par 2. nodaļu

- Psihiskā un fiziskā attīstība noris vienoti, pedagogam jānodrošina kopveseluma pieeja;
- Jāievēro zēnu un meiteņu attīstības atšķirības, dotajā vecumposmā (meitenēm – pirkmu muskulatūra, zēniem – lielie muskuļi);
- Bērna attīstībā videi ir svarīga nozīme;
- Vecākā pirmsskolas vecumā bērnam ir emocionāli neapvaldītāks raksturs, raksturīgs egocentrisms, kas spēj izraisīt agresīvu uzvedību;
- Bērns ir ļoti jūtīgs un emocionāls, grūti kontrolē savas emocijas un spēj nesavaldīt arī agresiju;
- Vecākā pirmsskolas vecumā bērnam svarīgas ir labvēlīgas attiecības ar pedagogu;
- Bērna muskuļi ir spēcīgāk attīstīti, nekā viņš spēj tos kontrolēt, tas izraisa to nemieru, kas var būt pamats agresīvai uzvedībai;
- Šajā vecumā izmainās ķermeņa proporcijas (kājas aug ātrāk par ķermeni, galvas izmērs gandrīz atbilst pieauguša cilvēka izmēram);
- Vissvarīgākā vecākajā pirmsskolas vecumā bērnam ir rotaļa; ar lomu rotaļas palīdzību bērns izzina savas jūtas, sajūtas, mācās pašregulācijai;

- Bērns it kā “uzsūc” sevī visu apkārt notiekošo, kur bieži vien ir arī nelabvēlība no citu puses, kas var radīt iekšējo noslēgtību, kas pārvēršas par tiešu vai netiešu agresiju;
- Bērna agresija vecākā pirmsskolas vecumā izpaužas kā vēlme izzināt pasauli;
- Bērnu šajā vecumā pārņem pārāk liels enerģijas pieplūdums, kas arī ir viena no agresijas izpausmēm.

3. PAŅĒMIENI BĒRNU AGRESIJAS NOVĒRŠANAI VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ

3.1. Agresivitātes novēršanas iespējas

«Neprasme tikt galā ar dusmām vai agresiju nav nekas jauns, un tā nav tikai Latvijas sabiedrības problēma – līdzīga situācija valda visā pasaulē. Taču esmu pārliecināta – ja vien tā nav specifiska medicīniska diagnoze, katrs no mums var iemācīties savaldīt dusmas un tikt galā ar agresiju,» saka I.Brūveris (Langenfelde, 2017).

A.Plaude no personīgās pieredzes raksta, ka šķietami vienkāršas un jau simtiem reižu dzirdētas lietas mēdz sagādāt vislielākās raizes, tai skaitā arī agresīvi bērni. Psihologe uzsver, ka svarīgi ir zināt un saprast, kāpēc bērni ir agresīvi un ko lietas labā darīt pieaugušajiem. Tāpat viņa uzsver, ka ir svarīgi saprast kas ir tas, kas izraisa bērņā agresiju un katrs gadījums ir individuāls (Plaude, 2009, 103).

Analizējot agresīva bērna uzvedību, noteikti jāņem vērā apkārtējā vide, kurā viņš aug, attīstās un vēro sev apkārt notiekošo. Vietā ir paruna “Līdzīgs līdzīgu pievelk”. Agresīvi bērni daudz asāk var uztvert tieši negatīvu informāciju, izteicienus, kurus citi bērni var nemaz nepamanīt. Svarīgi ir apzināties, ka cilvēkam vienmēr ir interesējies tas, ko par viņu domā apkārtējie. Tātad, ja cilvēks sevi redz vairāk no negatīvās puses, viņš neviļus vairāk dzirdēs tieši negatīvo informāciju un to arī pieņems, vairāk tai noticēs. Tāpēc ir svarīgi par bērnu runāt labi, gan viņa klātbūtnē, gan bez (Plaude, 2009, 103-104).

Savukārt A.Vecgrāve uzsver, ka īsta agresija ir reti sastopama parādība. Biežāk bērniem izpaužas aizsargagresija, kad bērns citu uzvedību uztver kā draudīgu un attiecīgi uz to arī atbild agresīvi. Psiholoģijas doktore sniedz šādās situācijās dažus praktiskus padomus:

- aizsargagresijas gadījumā jācenšas mazināt bērna satraukumu, vienlaikus paaugstinot viņa vispārējo komfortu. Zēniem jā māca cīņas māksla kā pašsavaldīšanās, relaksācijas un paš aizsardzības komplekss, lai ieaudzinātu pašpārliecību, tā stiprinot ticību sev, saviem spēkiem.
- ja bērns ir agresīvs nevis aizsargājoties, bet uzbrūkot pats, jāiemāca viņam tādās reizēs savu niknumu izlādēt citādi, piemēram, dunkājot spilvenu, plēšot papīru, dzenot naglas,

no putuplasta gabaliem taisot “salūtu”, darbojoties ar sniegu, sienu u.tml. Šādiem zēniem ieteicams nevis skatīties filmas par kaušanos, bet gan, piemēram, lasīt pasakas, kurās cildināta savaldība (Vecgrāve, 2005, 202).

Ikdienā gan pedagogiem, gan vecākiem bieži nākas saskarties arī ar bērnu savstarpējiem konfliktiem. Ikvienam rodas šaubas par to, kā tieši šādās situācijās rīkoties. Daži priekšlikumi savaldīt agresīvos bērnus, un savaldīt pašiem savu agresevitāti:

- jāatceras, ka bērnam ir iedzimta agresīva uzvedība, bet nav iedzimta laba izturēšanās. Tā jāmācās ilgstošā, grūtā un sāpīgā attīstības procesā.
- rociņu, kas sit, vai pašu bērnu turam ciet un viņam mierīgi, bet noteikti paskaidrojam, ka agresīvā rīcība mums nepatīk, bet viņš pats mums joprojām ir mīļš.
- atļaut uzvedību, kas palīdz bērnam atbrīvoties no agresijas, ja šāda uzvedība nevienam nekaitē.
- ja bērns tomēr nodara pāri citam, tad svarīgi pievērst uzmanību nevis uzbrucējam, bet gan tam, kam viņš uzbrucis. Bērns izdara jaunu atklājumu: lai gan viņš bijis agresīvs, tomēr netiek ievērots, viņš ir panācis, ka tam, kam uzbrucis, tiek pievērsta lielāka vērtība.
- ļoti svarīgi bērnam teikt, ka viņš ir patīkams un mīļš, ka viņu mīl, bet nav saprotams, kādēļ viņa uzvedība ir tik agresīva (Kājiņa, Aunīte, 2006, 5).

Arī Dž. Vikofs un B. Anela piedāvā ieteikumus, gadījumā, ja bērnos parādās agresivitātes izpausmes:

- Rūpīgi pārraugiet rotaļas!

Lai bērns neiemācītos agresīvu rīcību no saviem vienaudžiem, ir jāpārbauda, kā viņš un viņa draugi izturas pret rotaļlietām, kādas spēles viņi spēlē. Nedrīkst ļaut spēlēt spēles, kurās notiek agresīva un, iespējams, pat sāpes izraisoša rīcība.

- Nemāciet bērnu uzvesties agresīvi!

Rūpīgi jāseko līdzī savai uzvedībai dusmu vai aizvainojuma gadījumos. Tas, kā pieaugušais rīkojas šādos brīžos, ātri tiek pamanīts un bērni rīkojas tāpat – viņi redz, kā var izpaust savas dusmas, piemēram, mest lietas pa gaisu, sist ar dūrēm u.c.

- Aizrādiet par košanu vai sišanu!

Jāuztver izdevīgs brīdis, lai bērnam paskaidrotu par sajūtām, kas rodas, ja viņam pašam iekož vai iesit.

- Pastāstiet bērnam, ko var darīt, lai nebūtu jāsit!

Kad bērnam parādās agresivitātes izpausmes, pastāstiet viņam, ko iesākt, kad viņam dara pāri. Paskaidrojiet, ka var lūgt palīdzību vai arī teikt: “Es vairs nespēlējos”, - vai uz brīdi aiziet

prom no pārējiem bērniem. Lieciet šo teikumu piecas reizes atkārtot, lai bērns minētos vārdus iegaumētu un prastu tos izmantot.

- Paslavējiet par saprašanos ar citiem bērniem!

Izskaidrojiet, ko nozīmē “sadzīvošana”, ko – nesaticība, sakiet, cik ļoti jums patīk, ja viņš dalās ar citiem, māc sagaidīt savu kārtu, lūgt palīdzību. Sakiet:

„Labi, draudziņ, ka tu, proti, dalīties ar citiem”, - skaidri zinot, ko tieši bērna rīcībā gribat uzslavēt. Jo vairāk tiek atzinības, jo draudzīgāka būs bērna un visas grupas uzvedība.

- Norājiēt bērnu!

Norājiēt bērnu, lai palīdzētu viņam saprast, ka ir iemesls bārties, - un apliecināsiēt cieņu viņa spējām apjēgt, kāpēc viņa rīcība pārtraukta. Katrs rājiens ietver sevī trīs posmus – aizliegumu kaut ko darīt: „Nesit!” – alternatīvu sišanai: „Kad esi dusmīgs, labāk ej prom”, - un iemeslu, kāpēc rīcība jāpārtrauc: „Kad sit, tad sāp”! Ja bērns agresīvo rīcību nepārtrauc, atkārtojiēt rājienu, papildinot to ar laika pavadīšanu vienatnē, lai pastiprinātu metodes iedarbību.

- Aizmirstiet incidentu, līdzko tas beidzies!

Pastāvīga iepriekšējās agresīvās rīcības pieminēšana nenoziēmē, ka bērns tiek māciēs nebūt agresīvam; tas tikai bērnam atgādina, ko viņš varētu darīt arī turpmāk.

- Neciniēties pret agresivitāti ar agresivitāti!

Tas, ka sit bērnu, liek viņam domāt, ka attiecīgos apstākļos arī viņš drīkst sist.

- Nesadusmojiēties, kad bērns ir nikns!

Ja bērns jums iesit un jūs saskaitušiēs, viņš izdarīs secinājumu, ka tādējādi ir guvis varu pār jums (Vikofs, Anela, 1998, 63).

Savukārt, Gulāne uzsver, ka vecāku lielākā kļūda ir tā, ka vecāki liek domāt bērniem, ka dusmoties ir slikti, tāpēc bērni bieži vien izjūt vainas apziņu par savām dusmu izpausmēm. Loģiski, ka tas var sekmēt agresiju arī pašam pret sevi.

Dusmu izpausmes vajag pieņemt tāpat kā citas izjūtas. Vecākiem ir jāparāda, kā šīs jūtas izpaust pieņemamā veidā. Ja vecāki aizliegs bērniem izrādīt dusmas, tad tās krāsies bērnos un noteiktos apstākļos parādīsies kā dusmu uzliesmojums, ko var uzskatīt par agresivitātes attīstības sākumu. Lai izprastu bērnu agresīvu uzvedību, mums jāzina dusmu uzliesmojuma cēloņi, tie varētu būt šādi:

- dusmas kā aizsardzība, lai izvairītos no mokošām sajūtām,
- asociācijas ar neveiksmēm,
- nemiers par situāciju, kuru bērns nekontrolē,
- zema pašapziņa, izglītība un atkarības izjūta (Gulāne, 2002, 110).

Ir tikai dabiski, ka bērns izjūt dusmas, tā ir normāla reakcija uz kādu no kairinājumiem, bērns taču arī ir dzīvs un viņam piemīt emocijas.

Kā arī, V.Gulāne uzskata, ka pareizi reaģējot uz bērna dusmām kā īslaicīgu emocionālu stāvokli, kas galvenokārt ir frustrācijas rezultāts, bērnos var neveidoties agresivitāte. Autore turpina, ka, strādājot ar dusmīgiem bērniem, vecāku darbībai jābūt motivētai, vajag pēc iespējas vairāk aizstāvēt un mācīt, nevis sodīt (Gulāne, 2002, 110).

Vēl viens no uzskatiem, kā novērst agresiju, varētu būt tās ignorēšana. Psihologs Naidžels Latta (arī divu dēlu tēvs) uzskata, ka lielu uzmanību ir jāvelta tieši labai uzvedībai, bērnu labiem darbiem, par to jāvelta bērniem uzslavas, arī kādas balvas. Toties sliktai, agresīvai bērnu uzvedībai ir jācensās vismaz uztvert ar “aukstu” skatienu, vai ignorēt vispār (Latta, 2006, 31).

Pastāv pavisam trausla robeža starp to, ka vecāks vai pedagogs “kontrolē” bērna agresiju. Pat nav svarīgi kādā vecumā ir bērns – trīsgadīgs vai sešgadīgs. Viens nepareizs, kā to varētu dēvēt, vārds, rīcība un bērns jau ir izveidojis likumsakarības, kur agresija, viņaprāt, ir viena no noteicošajām konfliktu risināšanā.

3.2. Ieteikumi vecākiem bērnu agresijas novēršanā

Tieši ģimenē veidojas noteikts attiecību modelis, kas izskaidro bērna uzvedību. Protams, vēlāk liela nozīme ir arī apkārtējai videi, sabiedrībai, mediju piedāvātajai produkcijai. Ja bērns ģimenē redz agresīvas darbības, dzird strīdus, tad tieši tāds komunikācijas veids viņam veidojas kā modelis dažādām dzīves situācijām. Un šādā veidā, neizprotot sava bērna nepieņemamo uzvedību, vecāki bieži vien neiedomājas, ka pirmais paraugs bērnam bijuši tieši viņi paši - ieplaukājot, uzšaujot pa dupsi un pat it kā rotaļādamies sodot kādu bērna rotaļlietu (Gulāne, 2002, 105).

Tātad, noteicošo lomu bērnu audzināšanā ieņem vecāki. Jāatceras, ka pastāv arī dažādi vecāku tipi, un kā viņiem rīkoties, ja bērns uzvedas agresīvi? D.Kājiņa un I.Aunīte izanalizēja vecāku uzvedību atbilstoši katram tipam un šīs uzvedības rezultātu (sk. 6. tabulu.).

6. tabula. Agresīva izturēšanās (Kājiņa, Aunīte, 2006)

<i>Vecāku tips</i>	<i>Vecāku uzvedība</i>	<i>Uzvedības rezultāts</i>	<i>Ko darīt?</i>
Pretoties nespējīgi vecāki	Vecāki sāk savu bērnu neapzināti garīgā ziņā atstumt.	Bērna agresija pastiprinās.	Jāmācās saprast, izdzīvot, realizēt savas normālās agresijas un jūtu izpausmes. Rezumējums – agresīva bērna vecāki tikai tad var bērnu pastāvīgi mīlēt, ja viņš pārtrauc

			agresīvo uzvedību, savukārt bērns to spēj vienīgi tad, ja viņu mīl. Vecāku mīlestība var atplaukt, ja viņi ievēro pamatvajadzības un aizstāv tās pret bērnu, t.i., bērnu attiecīgi ierobežo.
Agresīvi vai stingri vecāki	Iespējams, ka uz bērna agresiju reaģē, sitot pretī.	Ja bērns vēl nesaprot, ko viņš dara, tad bērns vai nu aizvien stiprāk sit pretī, vai arī pārtrauc savu agresivitāti, kas ir vēl sliktāk – bērns kļūst par bailīgu liekuli un zaudē savu personību.	Jāmaina sava attieksme, jāmaca bērnam, kā viņš var savas jūtas kontrolēt un adekvāti reaģēt. Vecākiem jārāda piemērs.
Bezpalīdzīgi vecāki	Mazs bērns mums ieķeras matos un mēs it kā rotaļājoties iesaucamies “au!”.	Bērns nevar saprast savu nodarījumu, viņš uztver notiekošo kā rotaļu.	Mums jāliek saprast saviem bērniem, tiklīdz viņi spēj apjēgt, ka kodumi, sitieni, plēšana aiz matiem un skrāpēšana ir sāpīga.

Tāpat pedagoģe D.Kājiņa un psiholoģe I.Aunīte dod praktiskus padomus par to, ko bērniem darīt, kad ir uzkrāta agresivitāte. Atļaut:

- kliegt, cirst durvis, pat mētāties ar priekšmetiem. Bērns nenodara ar to nevienam sāpes, bet tas ļauj viņam izgāzt uzkrāto agresivitāti.
- pieredze rāda, ka agresīva rīcība un strīdi ir sevišķi intensīvi, ja vecāki iejaucas bērnu strīdos. Skatītāju klātbūtne strīdēšanos padara interesantu. Ļaujiet bērniem pēc sirds patikas izstrīdēties, un jūs redzēsiet, ka strīdu intensitāte un ilgums kļūs mazāks (Kājiņa, Aunīte, 2006, 5).

Ļoti svarīgi ir ar bērnu runāt, uz klausīt, nesamierināties ar īsām, strupām atbildēm “labi”, “normāli” utt., ļaut bērnam izstāstīt, kā viņam klājas bērnudārzā, vienlaikus daloties savā pieredzē par to, kā pašiem veicies bērnībā.

Arī lektore no Austrālijas uzsver: “Ja man mājās būtu dusmīgs bērns, es viņam pajautātu: «Ko tu jūti, kad dusmojies?» Jūs būsit pārsteigti, bet visbiežāk spēcīgu dusmu brīžos cilvēks vienlaikus izjūt arī fiziskas sāpes – kādam var sāpēt galva, cits piedzīvo muskuļu krampjus, vēl kādam griež vēderu. Šis ir pirmais solis, kā var novērst bērna domas no aizkaitinājuma un ļaut saprast, kā viņš jūtas, jo neviens taču nevēlas mocīties ar galvassāpēm. Vēl kāds vienkāršs veids, kas dusmu brīdī ļauj nomierināties, ir mierīga elpošana. Pasaulē pazīstams ir «Dusmu termometrs», kas ļauj noteikt un apzināt savas dusmas – pierakstīt un pēc tam izanalizēt, cik bieži vai cik spēcīgi es esmu aizkaitināts, kāds tam ir iemesls, pēcāk par to izrunājoties ar vecākiem vai skolotāju.” (Langenfelde, 2017).

Bērniem, kuriem nav tādu vecāku, ar kuriem dalīties, var palīdzēt skolotājs, stāstot par savu pieredzi. Jebkurā gadījumā, lai cik arī bērns būtu agresīvs, viņš vēl ir bērns, un tāpēc pieaugušajiem ir jāuzņemas atbildība par bērna uzvedību.

Ja bērns ir agresīvs, triec krēslu pret sienu vai, piemēram, skaļi aizcērt durvis, tas nozīmē, ka bērns ļoti labi saprot, ko var panākt ar savām dusmām, un zina, ka ir svarīga atšķirība – sviest krēslu, virtuves nazi vai kādu dzīvu būtni. Ja mēs nepalīdzēsim bērnam saprast, pārvarēt, izpaust dusmas, aizvainojumu, niknumu, tad tas krāsies, līdz sprāgs, un tā būs mūsu vaina. Ja mēs redzam bērnu, kurš jau apzināti ir sācis vērsties ar nopietnu agresiju pret apkārtējiem, tas nozīmē, ka šis bērns kliez pēc palīdzības.

Šajā situācijā svarīgākais ir mums, pieaugušajiem, sniegt viņam palīdzīgu roku (Plaude, 2009, 106).

Arī franču rakstnieks, Gonkūru akadēmijas ilggadējs prezidents E. Bazēns izvirza 10 baušļus vecākiem: “Lai kāds arī būtu bērns, viņš ir jūsējais. Skaistie, stiprie, gudrie, veselie un tiklab arī tie, kas ir viņu pretstats (tieši šie bieži vien izrādās tie vismīļākie, visdārgākie), - visi bērni mums ir vienādi mīļi. Lepnums, kādu mēs reizēm izjūtam, nenāk no sirds (un bieži vien tas mums dārgi maksā). Turklāt neticiet sakāmvārdam: Kāds tēvs, tāds arī dēls.” (Gulāne, 2002, 102-104). Šajos baušļos tiek runāts par to, ka nevajag pavēlēt bērniem, īpaši tad, kad tās ir bez mērķa; par lēmumu pieņemšanu ģimenē – visam jābūt savā starpā izrunātam, nav pieņemami, ka lēmumu pieņem tikai viens no vecākiem; tāpat, baušļos minēts par paša vecāka rīcību un atbildību par sevi un citiem, pēc Bazēna domām, ģimenē nav jābūt konfliktiem, un pieaugušajam ir jādomā par sevi, kā par bērna paraugu vienmēr, jo ģimene rada bērna audzinošo ikdienu.

Šie baušļi liek secināt, ka bērnu audzināšanā bieži vien pieaugušais var nonākt no vienas galējības otrā, un cik svarīgi ir katram apzināties to, ko viņš dara un ko viņa rīcība nodara bērna attīstībai.

Tāpat, Gulāne uzsver, ka nedrīkst savam bērnam mācīt pielietot fizisku spēku. Pirmkārt, ja vecāki atbalsta fiziska spēka lietošanu, bērnam var likties, ka tas ir universāls līdzeklis visu problēmu atrisināšanai. Otrkārt, bērns var iemantot kaušļa slavu, turklāt nākamreiz, ļoti iespējams, smējējs vēlēties atriebties un būs sev nodrošinājis spēku pārsvaru. Nekad nedrīkst mudināt savu bērnu uz agresivitāti, ja viņam kāds ir nodarījis pāri. Vecākiem jānāca savam bērnam sadzīvot ar vienaudžiem un pieņemt to, ka katram ir nepieciešama cilvēciska attieksmi. Jāmāca viņam pieņemt otra cilvēka atšķirības un trūkumus un akli neklaigāt līdzī apkārtējiem zobgaļiem. Bērnam ir jāpalīdz saprast, ka cilvēku var ievainot ne tikai ar dūri vai nūju, ka reizēm vārdi sit daudz sāpīgāk (Gulāne, 2002, 106).

Tātad, ne mazāk svarīga ir pieaugušo reakcija uz bērna agresiju. Ja pieaugušais uz bērna agresiju atbildēs ar agresiju, tad tas tikai pastiprinās bērnam negatīvās emocijas un ļaus saprast, ka agresija ir vienīgais iespējamais konfliktu risināšanas ceļš. Jāsaprot, ka bērns pats nevēlās būt agresīvs, viņš pats par to pārdzīvo un pats no tā cieš, bet nespēj savādāk tikt ar to galā, ja bērnu nesaprot. Pieaugušajiem, pirmkārt, saskarsmē ar bērnu ir jāanalizē sevi, sava uzvedība.

Turklāt, Rossa Kempbela ieteikumi liecina par to, ka pret bērniem jāizturas kā pret pieaugušajiem, tad arī vairāk varēsīm no bērniem saņemt. Starp ieteikumiem var minēt, tādas kā

- lai bērns pieklājīgi uzvestos, vajag palūgt viņu tā darīt (šeit es izceltu vārdu “palūgt!”);
- vecākiem jābūt stingrākiem un norādījumi jāizsaka pavēles formā tad, ja bērns iepriekš izteikto lūgumu nav izpildījis;
- vecākiem nedrīkst izdabāt bērnu untumiem un iegribām, bet gan pastāvīgi jāpārvērtē bērnam izvirzītās prasības, pārbaudot, vai tās ir saprātīgas un vai atbilst bērna vecumposmam, attīstības līmenim;
- ja tādas reizes, kad sods ir neizbēgams, atkārtojas pārāk bieži, tad vecākiem būtu vēlreiz jāpārskata savas attiecības ar bērnu, savas prasības pret viņu (Kempbels, 1998,101-106).

Šie ieteikumi tikai vēlreiz apstiprina to, ka darbā un saskarsmē ar bērniem, pieaugušajam vissvarīgākais, un, laikam, arī sarežģītākais darbs ir darbs ar sevi, ar pašaudzināšanu. Ne jau katrs pieaugušais spēj ar to tikt galā. Ne reti ir tādi gadījumi, kad vecākam vienkārši vieglāk izdabāt bērna iegribām, iedodot to, ko viņš prasa, tā vietā, lai risinātu radušos situāciju.

Ja pedagogi un vecāki ievēros šos vai kādus citus ieteikumus bērna agresijas mazināšanai, tad patiešām izdosies to mazināt. Bērns ir tikai bērns (mazais cilvēks, kurš vēl mācās, pilnveidojas, lai kļūtu par pilnvērtīgu pieaugušo), tādēļ pieaugušajam vienmēr ir jāvēro sevi,

sava uzvedība, jo bieži vien pieaugušais nemaz nepamana par ko ir kļuvis pats, bet bērns ir tikai tas, kurs atdarina.

Secinājumi par 3. nodaļu

- Svarīgi ir laicīgi pamanīt bērna agresijas izpausmes un rīkoties;
- Pirmām kārtām pieaugušajam ir jāanalizē sevi un sava uzvedība, tikai tad bērna;
- Pret bērnu vienmēr jāizturas kā pret pieaugušo;
- Svarīgi ir zināt un saprast kāpēc bērns uzvedas agresīvi;
- Svarīgi ir patiesi runāt ar bērnu un uzklaut to, dot padomus, ja nepieciešams;
- Nekādā gadījumā uz bērnu agresiju nedrīkst atbildēt ar pretagresiju;
- Jāpalīdz bērnam agresiju izpaust tā, lai tas nenodara pāri citiem;
- Jāatceras, ka pats bērns nespēs tikt galā ar agresiju – viņam ir jāpalīdz;
- Bērnu audzināšanā noteicošo lomu ieņem vecāki, un mazāk noteicošo – pedagogi, bet abu pušu interesēs ir izturēties pret bērnu tā, lai agresija mazinātos, nevis palielinātos, jārunā ar bērnu kā ar pieaugušo, jāseko ieteikumiem darbā ar bērniem, lai agresīva uzvedība neattīstās un nepārvēršas vardarbībā, kā arī laicīgi jākonstatē agresiju bērnam un jāpalīdz viņam ar to tikt galā;
- Pirmām kārtām pieaugušajam ir jāanalizē sevi un sava uzvedība, tikai tad bērna;
- Jāatceras, ka bērns nav rotaļlieta, bērns ir personība ar savām vēlmēm un vajadzībām;
- Vecākam ir jārāda savam bērnam uzvedības piemērs, nevar gaidīt no bērna ko tādu, ko neievēro sevī, tātad, jāsavaldā ir arī pašam sava agresivitāte;
- Pedagoģi var ieviest jaunas pozitīvas spēles un rotaļas, kas palīdzēs bērniem novērsties un iemācīties iespējams jaunas, labas uzvedības un ētiskās normas.

4. PĒTĪJUMS PAR BĒRNU AGRESIJAS NOVĒRŠANAS IESPĒJĀM VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ

Uz teorētisko atziņu analīzes pamata ir izstrādāta šāda hipotēze:

Bērnu agresijas novēršana vecākajā pirmsskolas vecumā būs veiksmīga, ja pedagogs

- ļaus izlādēt negatīvās emocijas tā, lai tas netraucē un nekaitē apkārtējiem;
- runās ar bērnu kā ar pieaugušo, ļaujot viņam izteikties, uzklusot un dodot padomus.

Hipotēzes pārbaudei ir izvirzīti šādi kritēriji:

7. tabula., kritēriji hipotēzes pārbaudei

Kritēriji	Līmeņi	Rādītāji
Bērns pats spēj nomierināties.	Augsts	Pieaugušais neiesaistās nomierināšanās procesā.
	Vidējs	Pieaugušais palīdz nomierināties (vārdi, glāsti, ieteikumi nomierināšanās darbībām).
	Zems	Pat ar pieaugušā palīdzību ir grūti nomierināties.
Bērns uztic pieaugušajam savas problēmas.	Augsts	Ir atvērts, pats uzsāk sarunu par savām izjūtām.
	Vidējs	Dalās ar savām problēmām tikai tad, ja pieaugušais to lūdz.
	Zems	Ir noslēgts, nestāsta par saviem pārdzīvojumiem.
Bērns saprot, ka agresīva uzvedība nav rotaļa, ka viņš nodara pāri citiem.	Augsts	Izprot, ka dara pāri citiem, pats par to pasaka.
	Vidējs	Ne vienmēr saprot, ka nodara citiem pāri.
	Zems	Neuzskata, ka ar savu darbību dara citiem pāri.
Bērnam ir skaidras savas vēlmes un vajadzības.	Augsts	Patstāvīgi var izteikt savas vēlmes un vajadzības.
	Vidējs	Daļēji var raksturot ko vēlas.

	Zems	Pats nesaprot un nemāk paskaidrot, ko ar savu darbību vēlas panākt.
Bērns pats izlādē savas dusmas tā, ka apkārtējie necieš.	Augsts	Zina, ko darīt ar savām dusmām, ar kādiem paņēmieniem tās izlādēt.
	Vidējs	Saprot, ka apkārtējie cieš, bet ne vienmēr spēj izlādēt dusmas tā, lai apkārtējie necieš.
	Zems	Dusmas izlādē uz apkārtējiem, jo citādāk nemāk vai negrib.

4.1. Pētījuma metožu pamatojums un apraksts

Pētījums ir mērķtiecīga darbība esošo zināšanu pārbaudei un jaunu zināšanu radīšanai; process, kura rezultātā tiek radīta jauna informācija par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, valdošajiem uzskatiem un indivīdu vērtējumiem (www.llf.partneribas.lv/resource/1306138975_01_Olehnovics.pps skat.03.04.2017.)

Darba empīriskajai daļai tika izvēlēti divi pētījuma veidi – kvalitatīvs un kvantitatīvs.

Kvantitatīva pētījuma metode darbā sastāv no anketēšanas, kvalitatīva – no tiešās intervijas un novērošanas.

Šīs darba metodes izvēlētas tāpēc ka:

- tām ir elastīga pieeja, tādējādi pētījumu var papildināt un mainīt arī tā realizācijas gaitā;
- tās neprasa lielus izdevumus un ir viegli realizējamas pētnieka darbošanās sfērā;
- tās īsā laika posmā sniedz lielu informācijas daudzumu, kas jāapstrādā;
- rezultātus var salīdzināt un secināt vēl pat pētījuma gaitā.

Neskatoties uz to, šīm metodēm ir arī zināmi trūkumi, piemēram, respondenti var apzināti vai neapzināti samelot, kā arī pētījumam nav liela izlase, tādēļ pētījums var nebūt drošs absolūti, jo respondenti apraksta individuālus notikumus un tie nevar būt vispārināti.

Pētījuma nolūkos tika izmantota anketēšana (pašu aizpildāmā anketa, respektīvi, respondents pats aizpilda anketu). Katram respondentam tika izdalīta aptaujas anketa (sk. 1. pielikumu), kuru tas aizpildīja un atdeva atpakaļ intervētājam. Respondenti tika informēti par

to, ka visi dati tiks apkopoti un atspoguļoti anonīmi, vārdi tiks mainīti. Anketēti tika 10 bērnu vecāki.

Intervijas dalās divos veidos: tiešajā un telefonintervijā. Pētījumā tika izmantota tiešā intervija, kas bija ērtākais variants gan intervētajam, gan respondentam. Turklāt, šīs intervijas veids ir pats produktīvākais, ņemot vērā to, ka notiek klātienē “aci pret aci”. Intervēšanai jau iepriekš tika sagatavoti strukturēti jautājumi. Intervēti tika 2 pedagogi.

Vēl viena neatņemama pētījuma metode, kas tika izmantota ir pētnieciskā novērošana. Tā tika īstenota pētījuma objektam tradicionālajā vidē un ar iepriekš sagatavotu novērošanas plānu, kas palīdzēja mērķtiecīgāk virzīties uz priekšu. Novērošana nevar būt haotiska – tas nav produktīvi, tādēļ tā tika īstenota sistemātiski. Novēroti tika 10 bērni, no tiem 3 padziļināti.

4.2. Pētījuma mērķauditorijas apraksts

Pētījuma mērķauditorija ir sadalīta trīs grupās:

- 10 bērni
- 10 šo bērnu vecāki
- 2 pedagogi

Pētījuma bāzes pamatā ir 10 bērni, no kuriem 3 tika novēroti padziļināti, tie tika izvēlēti to iemeslu dēļ, ka izteikti varēja pamanīt agresijas izpausmes. Visi 10 bērni tika novēroti monitoringa veidā, aprakstītas galvenās attīstības likumsakarības. Tie trīs bērni, kuru aprakstā varēs saskatīt vairāk agresivitātes izpausmes arī tiks novēroti un balstoties uz šo bērnu attīstības novērojumiem, tiks veikti secinājumi. Visi bērnu vārdi tika mainīti. Bērnu novērošana ir balstīta uz V. Krinkeles izstrādāto novērošanas pieeju (Krinkele, 2002, 29).

8. tabula., Aleksa raksturojums

Vārds: Alekss	
Vecums: 5 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Atbilst kritērijiem – veic dažādus fiziskos vingrinājumus bez īpašas piepūles. Patstāvīgi veic pašapkalpošanās darbības (izņemot sņorēšanu). Krāso un raksta neakurāti, neievēro laukumus. Prot rīkoties ar šķērēm.
Intelektuālā attīstība	Ātri pazūd uzmanība, ja trūkst motivācijas darbam. Patīk darboties ar celtniecības spēlēm (lego, kluči u.c.). Patstāvīgi un diezgan ātri darbojas ar tādām galda spēlēm, kā puzzles.
Sociāli emocionālā attīstība	Problēmsituācijas risina ar fizisko palīdzību, bieži apkārtējie tiek pakļauti riskam. Vēlas iegūt draugus, pakļaujot tos sev. Paša

	izdomātās aktivitātēs iesaista citus (bieži vien aktivitātēm ir nosliece un kāda pakalpojums, ieslodzīšanu un pat nogalināšanu).
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Ne aktīvi piedalās mākslinieciski estētiskajā darbībā. Nepatīk domāt radoši, vēlas visu izveidot no šablona (biežāk tas ir skolotāja vai vienaudža paraugs). Patīk mūzikas nodarbības, īpaši dziedāšana.

9. tabula., Deivida raksturojums

Vārds: Deivids Vecums: 6 gadi Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Atbilst kritērijiem; spēku var raksturot kā lielāku, nekā atbilst dotajam vecumposmam. Sports ir mīļākā nodarbe. Raksta, krāso akurāti (ievērojot laukumus). Labi attīstīta kustību koordinācija.
Intelektuālā attīstība	Ir ļoti zinātkārs un daudz zinošs. Prot plaši stāstīt par vairākām tēmām. Patīk darboties ar visām galda spēlēm (to dara patstāvīgi, neievērojot apkārtne notiekošo). Labi attīstīta valoda un atmiņa.
Sociāli emocionālā attīstība	Draugus starp vienaudžiem neizvēlas, labprāt spēlē ar tiem, kas ir vecāki vai lielāki augumā. Pret mazākiem bērniem ir emocionāli nestabils, parasti fiziski aizskar. Visās aktivitātēs vēlas būt līderis un uzvarētājs.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Strādā radoši, patīk iesaistīties muzikālajās un zīmēšanas nodarbībās.

10. tabula., Polīnas raksturojums

Vārds: Polina Vecums: 6 gadi Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Labi attīstīta kustību koordinācijas, orientēšanās telpā un plaknē. Fiziskā attīstība atbilst kritērijiem. Labi attīstīta sīkā motorika. Patstāvīgi veic pašapkalpošanās darbības.

Intelektuālā attīstība	Ir zinātkāra, uzdod daudz jautājumus. Meklē cēloņu un seku kopsakarības, spēj izteikt loģiskus secinājumus.
Sociāli emocionālā attīstība	Emocionāli nestabila. Bieži pati meklē iemeslu, kur sevi žēlot (sāk raudāt). Ar vienaudžiem un pieaugušajiem ir atklāta – vienmēr gatava sadarboties. Vēlas būt uzvarētāja (pirmā) jebkurā aktivitātē.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Aktīvi iesaistās, ir radoša – viegli spēj veidot ko jaunu un dažādi interpretēt materiālus.

11. tabula., Nazara raksturojums

Vārds: Nazars	
Vecums: 6 gadi	
Novērojuma laiks: janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Kopumā atbilst kritērijiem, patīk aktīvas spēles un rotaļas – labprāt tajās iesaistās. Māk rīkoties ar šķērēm un citiem priekšmetiem (labi attīstīta pirkstu un plaukstas motorika). Patstāvīgi veic pašapkalpošanās darbības.
Intelektuālā attīstība	Uzdod daudz jautājumus, lai apmierinātu savu zinātkāri. Labi un tekoši lasa. Labi attīstīta valoda. Problēmas uzdevumos parasti atrisina patstāvīgi, izsaka loģiskus secinājumus.
Sociāli emocionālā attīstība	Tos bērnus, kurus ir izdevies pakļaut savai gribai kontrolē – vada un nosaka kādas spēles viņiem spēlēt un lomas, ir vadošais. Bez problēmām atrod kontaktus gan ar vienaudžiem, gan ar mazākiem bērniem un pieaugušajiem.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Patīk mūzika un dejošana. Bieži izrāda iniciatīvu zīmēšanai (parasti zīmē ģimeni, dāvanas u.c.).

12. tabula., Denisa raksturojums

Vārds: Deniss	
Vecums: 5 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Daļēji atbilst kritērijiem – ir problēmas ar koordināciju, daļēji tas ir atkarīgs no tā, ka zēns ir kreilis (bet strādāt var gan ar

	vienu, gan ar otru roku, privilēģijās izvēloties kreiso). Patstāvīgi izpilda visas pašapkalpošanās darbības.
Intelektuālā attīstība	Patstāvīgi darbojas ar dažādām galda spēlēm. Ir laba atmiņa un valoda.
Sociāli emocionālā attīstība	Gandrīz katru kustību un darbību atkārto no kāda vienaudža (arī vārdus). Parasti izvēlas ēnotāja pozīciju – nav līdera īpašību.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Baidās strādāt radoši, bieži uzdod jautājumu “vai ir pareizi?” kaut gan skolotāja nekādus šablonus un robežas neliek. Patīk mūzika un dziedāšana (spēj dziedāt arī solo).

13. tabula., Amēlijas raksturojums

Vārds: Amēlija	
Vecums: 5 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Atbilst kritērijiem. Īpaši attīstīta lokanība (meitene papildus nodarbojas ar vingrošanu). Labi attīstīta rokas muskulatūra – zīmē, raksta ievērojot laukumus. Patstāvīgi izpilda visas pašapkalpošanās darbības.
Intelektuālā attīstība	Ir zinātkāra, uzdod jautājumus. Uzdevumus risina patstāvīgi. Atbilstoši attīstītas lasīšanas, runāšanas, klausīšanās prasmes.
Sociāli emocionālā attīstība	Izvairās no konfliktiem ar vienaudžiem un pieaugušajiem. Samierinās ar zaudējumu spēlēs, draudzīgi izturas pret apkārtējiem.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Mākslā (zīmēšana, gleznošana, aplicēšana u.c.) nevar ilgi noturēt uzmanību. Pat tāda motivācija kā – tā būs dāvana mammai- nemaina meitenes attieksmi, viņai vienkārši apnīk darboties ar to.

14. tabula., Alises raksturojums

Vārds: Alise	
Vecums: 5 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	

Fiziskā attīstība	Fiziski labi attīstīta, ir interese pret fiziskajām aktivitātēm. Atbilst kritērijiem. Patstāvīgi veic visas pašapkalpošanās darbības.
Intelektuālā attīstība	Labi attīstīta valoda, runa. Padodas risināt matemātiskās darbības. Izprot cēloņu un seku likumsakarības.
Sociāli emocionālā attīstība	Patīk spēlēt tādas lomu spēles, kur meitene ir pieaugušais (mamma, audzinātāja, ārsts utml). Izvēlējās vienu draudzeni, kurai pastāvīgi uzbāž savu draudzību, neievērojot otras meitenes intereses.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Patīk radoši izpausties gan mākslā, gan mūzikā. Aktīvi piedalās nodarbībās. Patīk teātris un teatrālā darbība (arī pašai tēlot).

15. tabula., Artemija raksturojums

Vārds: Artemijs	
Vecums: 6 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Atbilst kritērijiem, bet fiziskas aktivitātes izpilda nelabprāt. Ātri piekust un vēlas atpūsties (to var saistīt ar asins analīžu rezultātu-dzelzs trūkumu organismā). Patstāvīgi izpilda pašapkalpošanās darbības, izņemot šnorēšanu.
Intelektuālā attīstība	Labi attīstīta valoda, patīk daudz runāt, stāstīt, komunicēt ar apkārtējiem. Risinot uzdevumus, dažreiz lūdz palīdzību. Vairāk par galda spēlēt, izvēlas spēles ar mašīnām un celtniecības klučiem.
Sociāli emocionālā attīstība	Ir atvērts gan spēlēm ar citiem, gan patstāvīgām spēlēm. Parasti konflikta situāciju nav, bet ja rodas - vienmēr tēlo upura lomu, pat tad, ja pats vainīgs.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Patīk dziesmas, dejas (ja tām nav norādījumu). Nebaidās eksperimentēt, vienmēr radošie darbi ir interesanti un pamatoti.

16. tabula., Paulas raksturojums

Vārds: Paula	
Vecums: 6 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	

Fiziskā attīstība	Bez grūtībām veic dažādus fiziskus vingrinājumus, patīk vingrot. Patstāvīgi veic pašapkalpošanās darbības. Savās kustībās ir gracioza, koordinēta.
Intelektuālā attīstība	Labi attīstīta valoda, matemātiskās dotības. Parasti darbojas ar galda spēlēm vai lomu spēlēm - patstāvīgi izvēlas. Skaidri izprot cēloņu un sekas kopsakarības.
Sociāli emocionālā attīstība	Nepatīk būt pūļa vidū, labāk izvēlas klusas vietas, kur var patstāvīgi spēlēt vai darboties. Ar bērniem komunicē tikai tad, ja tie spēlē viņas definētās lomu spēles – māmiņa un bērni, audzinātāja un bērni.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Patīk radošas darbības, dejošana (zem lēnas mūzikas, kur var izpildīt dažādas fiziskas lēnas kustības, līdzīgi kā vingrošanā. Patīk teatrālā darbība (arī labi padodas).

17. tabula., Sofijas raksturojums

Vārds: Sofija	
Vecums: 5 gadi	
Novērojuma laiks: Janvāris 2017	
Fiziskā attīstība	Ir daļējas problēmas ar līdzsvara noturēšanu (iespējams, svara dēļ – meitene ir nedaudz apaļīga un maza auguma). Patstāvīgi veic pašapkalpošanās darbības, izņemot šņorēšanu. Patīk ātras un aktīvas spēles.
Intelektuālā attīstība	Labi attīstīta atmiņa, lasīšanas prasmes. Uzdod sev interesējošus jautājumus, ir zinātkāra. Patstāvīgi veic uzdevumus.
Sociāli emocionālā attīstība	Vēlas būt līdere visās spēlēs un darbībās, ja tas nesanāk – var fiziski aizskart kādu citu. Parasti ir skolotājas lomā, pamāca citus un cenšas manipulēt.
Estētiski mākslinieciskā attīstība	Radoši izpaužas mākslinieciskajos darbos, vienmēr ar interesi tajos iesaistās. Patīk mūzika un dejošana.

4.3. Pētījuma norise

Pētījuma norises darba gaitā veicu novērojumu no 2017. gada janvāra līdz 2018. gada martam. Novērojuma objekts bija iepriekš aprakstīti 10 bērni. Novērojums tika sistemātiski

sadalīts 3 posmos, kuros arī tika veikti galvenie novērojuma secinājumi. Novērotas tika bērnu agresijas izpausmes:

1. posms (2017. gada janvāris) – agresijas izpausmju novērojums un bērnu rīcības novērojums agresijas gadījumā.

2. posms (2017. gada septembris) – atkārtots bērnu agresijas izpausmju novērojums.

3. posms (2018. gada marts) – atkārtots bērnu agresijas izpausmju novērojums un hipotēzes pārbaude.

Lai varētu pārbaudīt hipotēzi tika izstrādāta aptaujas anketa vecākiem, lai varētu izprast, cik lielā mērā vecāki pamana agresiju savos bērnos un kā rīkojas šādās situācijās. Apkopojot anketas datus, tika izveidots secinājums par pašiem produktīvākajiem agresijas novēršanas pedagoģiskajiem paņēmieniem un metodēm. Anketas jautājumi sastādīti balstoties uz analizētajām pedagogu un psihologu teorijām, kā arī dodot iespēju vecākiem atspoguļot savas izmantotās metodes, kas darbā var kalpot par jaunu un lietderīgu informāciju bērnu agresijas novēršanas vai mazināšanas nolūkos.

Izvirzītās hipotēzes pārbaudes nolūkos veikta pedagogu intervija, kas palīdzēja izprast, cik lielā mērā pedagogi ir ieinteresēti mazināt vecākā pirmsskolas vecuma bērnu agresiju un ar kādām metodēm, kā arī vai tās saskan ar vecāku metodēm un vai ir produktīvas.

Pedagoģiskā izmēģinājumdarbība

Pētījuma gaitā tika īstenots praktisks darbs ar bērniem, balstoties uz pētījuma hipotēzi. Pamatā tika izmantoti paņēmieni, kas izstrādāti darbā kā ieteikumi vecākiem bērnu agresijas novēršanā.

Pedagoģiskajā darbībā galvenais metodiskais darbs tika vērsts uz agresīvajiem bērniem. Brīžos, kad agresijas izpausmes bērnos īpaši izpaudās, vai tika vērstas pret citiem bērniem un apkārtējiem, tika izmantotas

- Pārrunas ar bērnu, lai varētu izprast agresijas cēloņus.

Pārrunas notika ar bērnu kā ar pieaugušo (bez kliegšanas, bez pārmetumiem ar nolūku “tu esi slikts”), tas palīdzēja bērnam uzticēties pieaugušajam. Tika izskaidrots kādēļ sist ir slikti, uzdots jautājums “Un kā tu pats justos, ja tev iesistu?”, rīkotas arī pārrunas ar abiem bērniem, starp kuriem noticis konflikts (kur pedagogs tikai vadīja sarunu, ļaujot bērniem pašiem izrunāties savā starpā). Tāpat, pedagogs deva padomus abiem bērniem kā rīkoties šādā situācijā, ja tā atkārtosies vēlreiz. Katrs gadījums tika izskatīts individuāli, konkrēti noskaidrojot konfliktsituāciju cēloņus, ja tādi bijuši. Arī kopumā bērni tika uztverti kā pieaugušie, kas paši lieliski izprot savas darbības mērķus.

Piemēri:

Dāvids pastaigas laikā ņēma nost no meitenēm ragavas. Tā tas turpinājās vairākas reizes un meitenes raudāja. Pēc pirmā jautājuma, kāpēc viņš tā rīkojās, atbilde bija: “Bet es taču arī gribu braukt ar ragavām!”. Audzinātāja turpināja sarunu: “Un kā tev patiktu, ja no tevis tā atņemtu ragavas un tu paliktu bez?” Zēns aizdomājās un pēc brīža sacīja: “Jā, man nepatiktu.” Tad audzinātāja nevis teica, kā būtu jārīkojas, bet pasauca meitenes, un piedāvāja visiem kopā izdomāt – ko tad darīt, ja ragavas ir tikai vienas, bet gribētāju daudz? Uzreiz no bērniem izskanēja doma, ka var dalīties un braukt ar ragavām rindas kārtībā.

Vairāki bērni grupā svieda rotaļlietas un nemaz nedomāja tās kārtot. Visas bērnu lomu spēles un rotaļas bija procesā, kad viens no bērniem pastāstīja audzinātājam, ka Deivids ir tišām saplēsis grāmatu. Audzinātāja nevis salamāja vienu Deividu, bet gan palūdza visus sakārtot mantas un paaicināja visus uz sarunu. Saruna bija apmēram šāda – vai jums patiktu, ja kāds nāktu pie jums uz mājām un mētātu mantas, plēstu grāmatas, lauztu skapjus utt. Bērni vienbalsīgi atbildēja, ka nē. Šis audzinošais moments neizdalīja no visas grupas vienu “ļaudari”, kas bērnam varētu kalpot par apkaunojumu, bet gan tika vērsts uz visu grupu, katrs bērns aizdomājās par savu rīcību. Turklāt tas, kurš saplēsa grāmatu vēlāk pats piegāja pie audzinātājas un piedāvāja to mājās salīmēt.

Kad kāds, ejot pa kāpnēm, grūstās, skolotāja atgādina par zēnu, kurš kāda cita drauga, kurš viņu nejauši pagrūda, nokrita no kāpnēm un sadauzīja galvu tā, ka to aizveda uz slimnīcu un uzlika šuves. Tādējādi bērniem ir konkrēts piemērs, pie kā var novest šāda netieša agresija.

- Fiziskas aktivitātes, kas ļāva bērnam izlādēt negatīvās emocijas.

Pastiprināti tika rīkotas sporta nodarbības, ko vadīja gan sporta pedagogi, gan pats pedagogs grupā vai ārā, piemēram, stafetes skriešana, maisiņu/bumbas mešana tālumā, svara noturēšana, turoties ar rokām pie stangas u.c.

Tā kā tika noskaidrots, ka fiziskās aktivitātes pozitīvi ietekmē bērna attīstību, kā arī palīdz izlādēt negatīvās emocijas, tad bērniem tika piedāvātas futbola nodarbības divas reizes nedēļā, obligātās sporta nodarbības divas reizes nedēļā, kā arī reizi nedēļā stundu ilgas nodarbības Olimpiskajā sporta centrā ar profesionālu treneri.

- Kad bērņā tika pamanītas dusmu lēkmes, kas vērstas uz citiem, pedagogs piedāvāja, kā var izlādēt tās, lai necieš citi, piemēram, plastilīna mīcīšana un mešana pret papīru, papīra bumbu kaujas, spilvena sišana un košana (īpašajos gadījumos). Dažreiz, atbilstoši situācijai, tika izmantota vienkāršā nomierināšanas metode – ciešs apskāviens vai ļaušana bērnam vienam pašam atrodoties telpā izkliegties, izraudāties un patstāvīgi nomierināties.

Piemēri:

Visbiežāk apskāvienu tika pielietoti Polinai. Varēja just, kad meitene jau ir piekususi no darba nedēļas, viņa varēja sākt raudāt un kliegt gandrīz bez iemesla (drīzāk pati it visur un visā meklēja iemeslu), kacināja citus – knieba, sita, spēra utml. Un brīžos, kad kāds viņai sita pretī un tādi gadījumi bija diezgan bieži, viņa sāka raudāt. Tādos brīžos nebija vērts ar viņu runāt, jo viņa vairs nedzirdēja (vai negribēja dzirdēt), ieslēdzās sevī un kļiedza, raudāja, vajadzēja viņu samīļot, apskaut. Kad pēc apskāvienu meitene nomierinās, tad varēja mierīgi ar viņu parunāt, visu paskaidrot, piemēram, “tu taču zini, ka citam nevajag darīt to, ko negribi, lai dara tev, bet tomēr tu iekniebi Sofijai, redzi, ko tu saņēmi pretī? Nepatīkami. Lūdzu, pacenties turpmāk tā nedarīt.”.

Visas šīs izmantotās metodes tika izmantotas individuāli, jo laika gaitā atklājās, ka ne katram bērnam nomierināties palīdz vienatne un izkliegtšanās, tāpat kā ne katram palīdzēja “papīra bumbu kaujas”. Tika konstatēts, ka visbiežāk no visiem gadījumiem, agresīvajiem bērniem novērst agresiju palīdzēja tieši izrunāšanās ar pedagogu mierīgos apstākļos, kas ne tikai novērsa uzmanību no agresijas cēloņa, bet arī ļāva saprast savas reakcijas cēloni, uzvedības neatbilstību drošības normām un to, kā īsti būtu jārikojas šādās situācijās.

Papildus, darbā ar visu grupu tika izmantotas tādas spēles, kā “Cilvēki ir jauki”, kur galvenie norādījumi ir runāt par labestību, kas ir katrā cilvēkā un iejušanās citu ādā; kā arī spēle “Gaišākas domas”, kur galvenie norādījumi ir nogulties blakus viens otram ar aizvērtām acīm un iztēloties, ka guļ koka ēnā, kur ir silts un kluss, jāieelpo ir gaišās un labās domas un jāizelpo nepatīkamās (Greja, Elisone, 1996, 14; 254). Šīs spēles palīdz izprast vienam otru, saprast, cik svarīga ir laba attieksme pret citiem, kā arī ļauj justies tuvāk viens otram, ļauj aizmirst visu negatīvo, kas ir noticis, un palīdz arī iemācīties “atlaist” slikto, negatīvo, kas mīt katrā no mums.

Darbā ar bērniem, kā viena no rotaļnodarbībām par draudzības tematu tika izmantotas “draudzīgas” un “nedraudzīgas” rīcības kartītes (sk. 2. pielikumu), kuras izlozējot, katrs bērns patstāvīgi pastāstīja pārējiem, kas notiek attēlā un vai šāda rīcība ir pieņemama, kā arī, ja tā ir nepieņemama – kā būtu jārikojas, lai tā būtu draudzīga. Kartītes tika sagrupētas pie atbilstošajām emocijām (smaidiņiem).

Kā arī papildus visām spēlēm un rotaļām, grupā tika veicinātas arī bērniem labvēlīgas vides izveide, iesaistoties bērniem. Īpaša uzmanība tika veltīta katra bērna svecināšanai no rīta (to dara ne tikai pedagogs, bet arī pārējie bērni). Tika atbalstīts tas, kurš bija noskumis – pārējie bērni sauca spēlēties, apskāva u.c. Tiešu vai netiešu konfliktsituāciju gadījumos vainīgais vienmēr atvainojās (patiesi, izprotot savu vainu, un ja nebija vainīgs, bet tā bija nejaušība, tad vienalga atvainojās par to, ka tā ir gadījies), bērni pēc tam vienmēr apskāvās. Katrs tika gaidīts no rīta, kā arī mīļi pavadīts vakarā uz mājām ar labiem vārdiem – nāc rīt atkal, tevi gaidīsim, jauku vakaru, mēs tevi mīlam (nāk no bērnu iniciatīvas) utml.

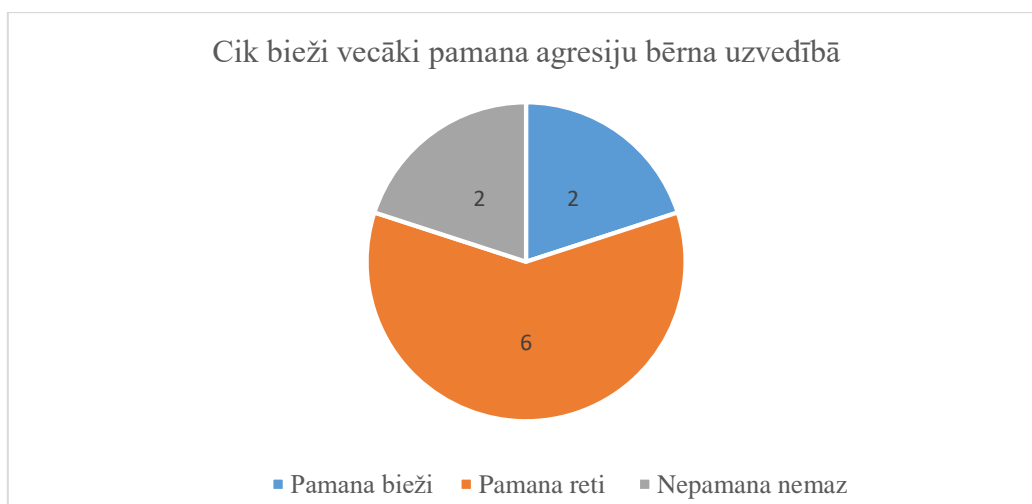
Ļoti svarīgi darbā ar bērniem bija tas, ka bērniem tika izvirzīti viņiem saprotami, skaidri izvirzīti noteikumi un prasības. Lai bērns varētu kaut ko ievērot, kaut vai primitīvi – nesist otram, staigāt pa grupu nevis skriet un tml., bērnam ir jāsaprot, ka ir tāds noteikums un jāsaprot arī tas, kāpēc ir tāds noteikums, tādēļ pedagogam ir svarīgi paskaidrot noteikuma mērķi, jēgu. Tas arī tika darīts, piemēram, brīžos, kad bērni dusmojās par to, ka netiek atļauts nest savas personīgās vai grupas rotaļlietas ārā, tika izskaidrots, ka mantas ārā var pazust, tās var tikt pazaudētas un var netikt atrastas, par ko katram bērnam būs lielas bēdas. Ļoti labi, ka bija noticis tāds gadījums, kad viens no bērniem tomēr bija slepus paņēmis mantu – mašīnu, un to pazaudējis. Naktī mājās atcerējās un raudāja, bija ļoti sarūgtināts. Šis piemērs ļāva bērniem praktiski saskatīt to, kas notiek, ja kāds no noteikumiem netiek ievērots. To pašu var piemetināt par skraidīšanu grupā – notiek bērnu sadursme, abi nokrīt, abiem sāp, iespējams, ir arī ievainojumi. Kad bērni izprot grupas noteikumu cēloņu un seku sakarības, tad viņiem ir vieglāk tos ievērot un pat stāstīt par to citiem.

Visa pedagoģiskā darba laikā, pedagogs rūpīgi sekoja līdzi savai uzvedībai. Brīžos, kad pedagogs bija dusmīgs – mierīgā tonī teica par to bērniem, rādīja, kā tiek ar to galā, piemēram, plēsa papīru, izlādējot emocijas. Bieži vien pirmsskolā pedagogs ir bērnu piemērs, kalpo tiem par paraugtēlu. Tieši tādēļ, ir svarīgi, lai bērni redz, ka pedagogs – pieaugušais arī dusmojas un spēj tikt galā ar dusmām patstāvīgi, tā, ka apkārtējie necieš.

Pedagoģiskajā darbā svarīgas ir robežas, nevaram nonākt pie visatļautības. Ja kādam bērnam tika izteikts vārdisks aizrādījums, piemēram, par to, ka ir iesitis citam, ir izrunāta situācija, bet vārdiskas metodes neko nemaina bērna uzvedībā un tas turpina sist citiem, tad tika izmantota “dusmīgā krēsla” metode, kad bērnu aicināja apsēsties uz tā, un padomāt, vai viņa rīcība esot bijusi laba, kā arī ko varētu darīt, lai to labot. Parasti bērni, sēžot uz krēsla, saprata, ka nevēlas būt tie, kas apvaino vai sit citiem, paši patstāvīgi palūdz piedošanu un paskaidro, kādēļ viņa rīcība nav bijusi laba. Interesanti ir tas, ka pirmajā mēnesī konfliktsituāciju rezultātā bijuši vairāki gadījumi, kad bija nepieciešama “dusmīgā krēsla” palīdzība, toties pēc tam, vis efektīvākās bija tieši pārrunu metodes ar bērniem.

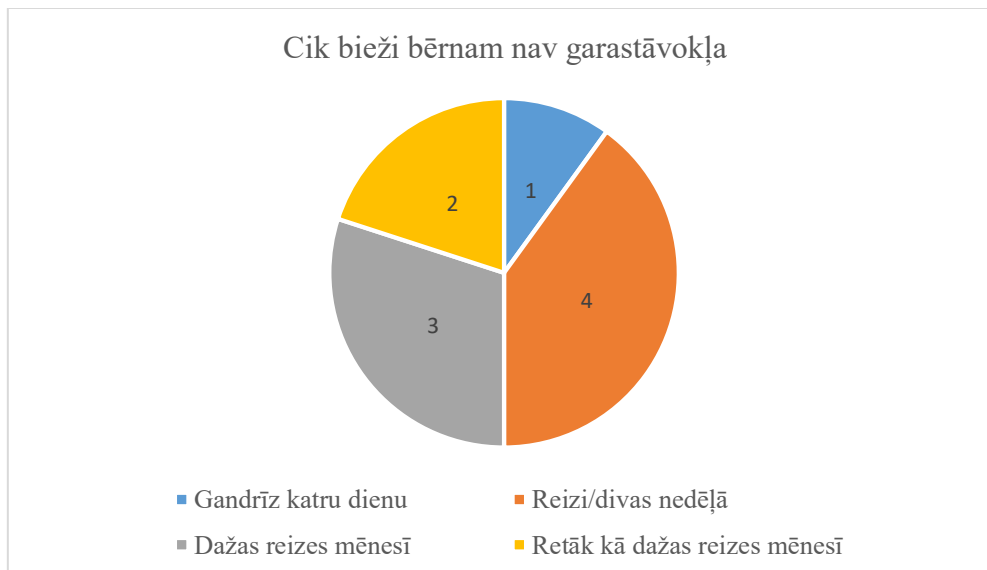
4.4. Pētījuma datu kvalitatīva un kvantitatīva analīze

4.4.1. Vecāku anketēšanas rezultāti

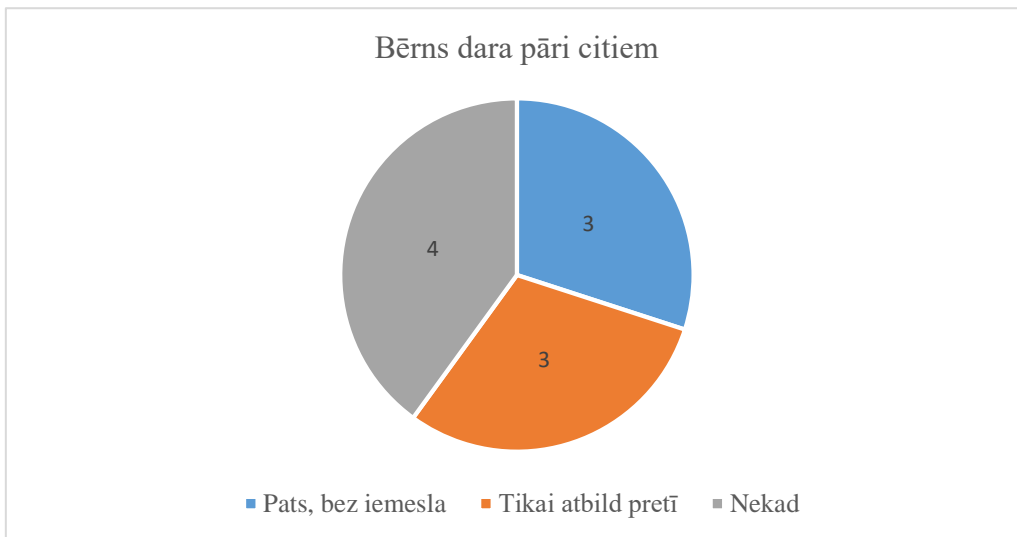
3. attēls. Agresijas biežums bērna uzvedībā

Lielākā daļa respondentu vecāku nemaz nepamana agresiju savos bērnos. Tā kā, balstoties uz teoriju, nav iespējams, ka bērnam agresija nepiemīt vispār – dusmoties ir dabiski, var secināt, ka vecāki vai nu nepievērš tam uzmanību, vai pārāk maz laika pavada kopā ar savu bērnu, kā arī nemaz nezina, kas ir agresija un kādas ir tās izpausmes.

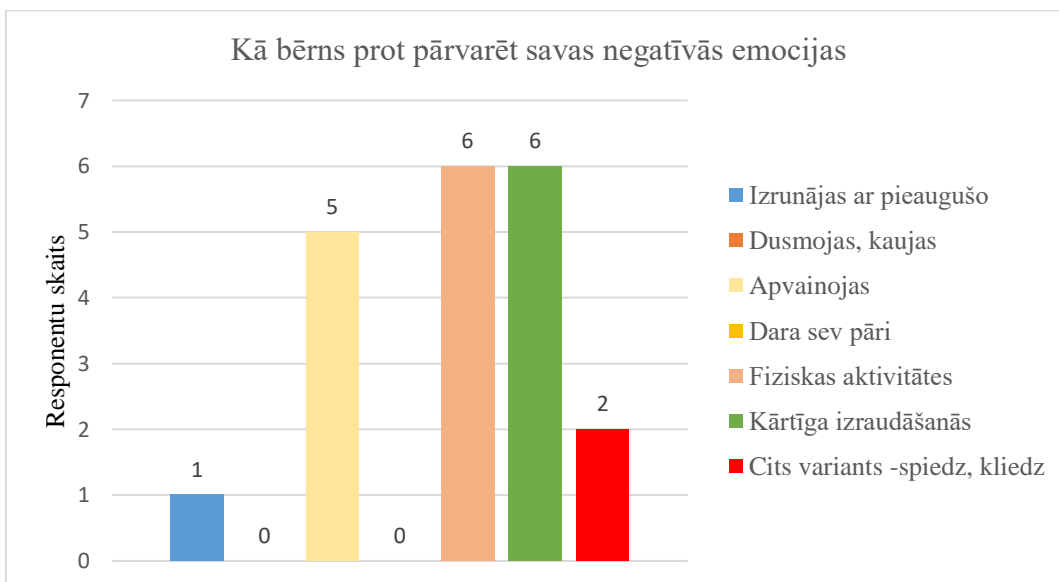
4. attēls. Bērna garstāvokļa maiņa

Ņemot vērā atbildes uz pirmo jautājumu (kur pārsvaru guva tas, ka agresiju nepamana bērnos), izrādās, ka pārsvaru gūst to bērnu skaits, kuru sliktā oma bez iemesla ir vismaz reizi vai divas nedēļā. Tikai vienam bērnam no 10 ir ievērots, ka garstāvokļa nav katru dienu. Protams, to var ietekmēt dažādi faktori

5. attēls. Citu bērnu aizskaršana kā uzvedības izpausme

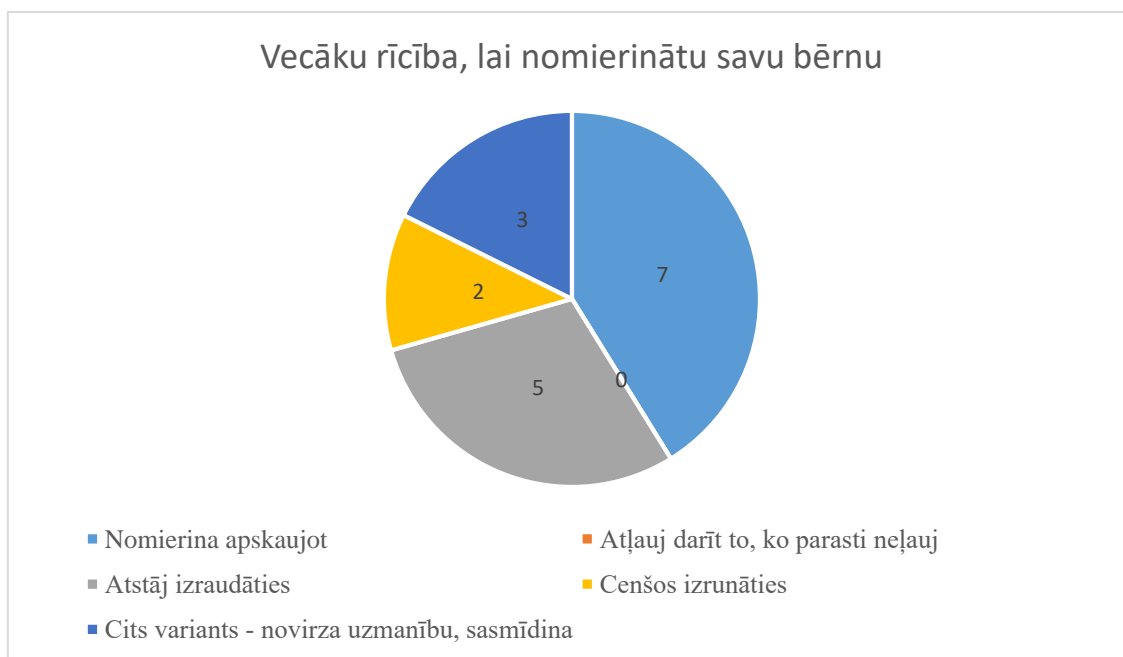
4 vecāki no 10 uzsver, ka viņu bērni nekad nedara pāri citiem bērniem, toties 3 dara pāri tikai atbildot pretī. Vēl 3 bērni, kas ir gandrīz viena trešā daļa no respondentu skaita fiziski dara pāri citiem pat bez iemesla. Gan tie bērni, kas tikai atbild pretī, gan tie, kas paši uzsāk fizisko agresiju ir pieskaitāmi pie bērniem ar izteiktām agresijas izpausmēm. Katram individuāli var būt savs cēlonis.

6. attēls. Negatīvo emociju pārvarēšana bērna uzvedībā

Uz jautājumu “Kā bērns prot pārvarēt savas negatīvās emocijas?”, respektīvi, kas ir tas, kas palīdz bērnam “izlādēties” pārsvaru guva fiziskās aktivitātes un kārtīga izraudāšanās. Izrādījās, ka neviens no bērniem nedara pāri pats sev un nekaujas. Šeit jāpiemin tas, vai visi vecāki ir snieguši atbildes patiesi? Jāpiebilst arī, ka daži vecāki atzīmējuši vairākas atbildes.

Interesanti ir tas, ka liela daļa bērnu vienkārši apvainojas uz vecākiem, tā viņi cenšas parādīt savu “es”, kuram ir arī tiesības un personīgais lauks.

7. attēls. Bērna nomierināšana

Lielākā daļa vecāku spēj nomierināt savu bērnu apskaujot un nomierinot. Vēl viena liela daļa vecāku savu bērnu vienkārši atstāj izraudāties, kamēr viņš pats nomierinās. Tas norāda uz to, ka katrs vecāks labi pazīst savu bērnu, un, iespējams, zin labāko veidu, kā viņu nomierināt. Priecē fakts, ka neviens no vecākiem neļauj manipulēt ar sevi, tas ir, iedot vai atļaut to, ko parati neļauj. Interesanti ir tas, ka tikai daži vecāki vai nu uzreiz vai nedaudz vēlāk bet izrunājas ar savu bērnu. Ņemot vērā izvirzīto hipotēzi, ir svarīgi izrunāties ar bērnu, saprast viņu.

Apkopojot iegūtos datus, mās šaubas par vecāku godīgajām atbildēm, iespējams daži no vecākiem ir izvēlējušies pavisam citu atbildi nekā tas ir reāli. Novērojot šos bērnus, lielākajai daļai tika pamanītas vismaz nenožīmīgas agresijas izpausmes, tomēr vecāki atzīmē, ka tā nav.

Kopumā var secināt, ka bērniem izdodas nomierināties pārsvarā pašiem tad, kad tos atstāj vienatnē, tad bērni kārtīgi izraudas, izkliežas un spēj nomierināties. Turklāt viena no izlādēšanās svarīgākajām metodēm ir tieši fiziskās aktivitātes. Tādējādi bērns novirza visu savu agresiju un pēc tam spēj to veiksmīgāk kontrolēt. Pietam, tieši šīs agresijas izpausmes mazināšanas veids nenodara pāri apkārtējiem, kas jau daļēji apstiprina izvirzīto hipotēzi.

4.4.2. Pedagogu intervijas analīze

Pētījuma ietvaros tika intervēti divi pedagogi, kas strādā ar 10 pētāmās bāzes respondentiem. Intervija sastāvēja no 4 galvenajiem jautājumiem:

- 1) Cik bieži savā grupiņā pamanāt izteiktu bērnu agresiju?

- 2) Kā tā izpaužas un uz ko tiek vērsta?
- 3) Kā jūs tiekat galā ar šo agresiju, tās “kulminācijas” brīžos? Kādus paņēmienus izmantojat?
- 4) Cik lielā mērā ir saredzami jūsu pedagoģiskās darbības rezultāti agresijas novēršanā/mazināšanā?

Diskusijas gaitā pavērās arī citi jautājumi, kas ievirzīja sarunu.

Visas atbildes tika apkopotas un izvirzīti galvenie secinājumi:

- Bērnu agresija vienam pret otru un agresija pret pieaugušo ir novērota katru dienu. Tā neizpaužas tikai no viena vai diviem bērniem, bērnu skaits var korelēt, taču kopumā galvenie agresori ir 3 bērni, kas tika aprakstīti padziļinātāk 4.2. sadaļā.
- Katrs pedagogs izmanto individuālus paņēmienus agresijas novēršanai. Individuāli tie ir gan katram pedagogam, gan individuāli uz katru bērnu vērsti. Kā stāsta viens no pedagogiem “Ja vienam bērnam palīdz nomierināties glāze ūdens un apskāviens, tad otru bērnu ir jāsakrata, lai tas attaptos un saprot, kur atrodas un tikai tad ar viņu jārunā...”.
- Pārsvārā dominē tādi paņēmieni kā individuālas pārrunas ar bērniem tā, lai citi nedzird, “vainīgie” netiek sodīti vai tiek sodīti ne vienmēr (atkarīgs no situācijas), situācijās vienmēr dominē taisnīgums pret ikkatru. Pedagogi vienmēr cenšas noskaidrot agresijas cēloni un tad domā kā to varētu novērst.
- Abi pedagogi “sarežģīto” bērnu situācijās kopīgi pārrunā un izdomā rīkošanās plānu, lai rīcība ir saskaņota un mērķtiecīga un tieši tas, pēc pedagogu domām, palīdz bērnos mazināt agresijas izpausmes bērnos un līdz ar to ieviest pozitīvu un drošu vidi.

4.2.3. Bērnu uzvedības novērojuma analīze

Lai labāk un izteiktāk varētu saskatīt agresivitātes izpausmes bērnu uzvedībā, katrā posmā tika veikts novērojums, atbilstoši kritērijiem, kurus ir izstrādājusi Z. Lūciņa (Lūciņa, 2002, 54), respektīvi, izsaka draudus citiem; savēlķ seju niknās grimāsēs; mētā rotaļlietas, darbarīkus; runā rupjus vārdus, apsūkā citus; mēdās; augstu vicina kājas, atdarinot karatistus; sit citam bērnam; sper otram. “-” atbilst nē, “+” atbilst jā, “+/-” atbilst dažreiz.

18. tabula. Polinas uzvedības raksturojums

Novērojums	Janvāris 2017	Septembris 2017	Marts 2018
Polina			
<i>Izsaka draudus citiem</i>	-	-	-

<i>Savelk seju nīknās grimasēs</i>	+	+	+/-
<i>Mētā rotaļlietas, darbarīkus</i>	+	+/-	-
<i>Runā rupjus vārdus</i>	+	-	-
<i>Apsaukā citus</i>	+	-	-
<i>Mēdās</i>	-	-	-
<i>Augstu vicina kājas, atgādinot karatistu</i>	-	-	-
<i>Sit citam bērnam</i>	+	+	+/-
<i>Sper otram</i>	+	+	+/-

Pēc dotā novērojuma var secināt, ka lielākā mērā ir izdevies meitenes agresiju mazināt, lai gan dažreiz tās izpausmes vēl var saskatīt meitenes uzvedībā, ir vērts turpināt strādāt ar tām pašām vai jaunām metodēm un mazināt to vēl vairāk.

19. tabula. Aleksa uzvedības raksturojums

Novērojums	Janvāris 2017	Septembris 2017	Marts 2018
Alekss			
<i>Izsaka draudus citiem</i>	+	+	+/-
<i>Savelk seju nīknās grimasēs</i>	+	+	+
<i>Mētā rotaļlietas, darbarīkus</i>	+	+/-	-
<i>Runā rupjus vārdus</i>	-	-	-
<i>Apsaukā citus</i>	-	-	-
<i>Mēdās</i>	+	+/-	+/-
<i>Augstu vicina kājas, atgādinot karatistu</i>	+	+	+
<i>Sit citam bērnam</i>	+	+	+
<i>Sper otram</i>	+	+	+/-

Dotajam zēnam arī var novērot agresīvas uzvedības izmaiņas un pozitīvo pusi. Ar Aleksu ir jāstrādā vairāk, iespējams, arī individuālas papildus nodarbības ārpus bērnudārza. Šajā gadījumā pozitīvi ir tas, ka arī vecāki pamana agresijas izpausmes (kaut gan no sākuma noliedza) un ir gatavi sadarboties.

20. tabula. Deivida uzvedības raksturojums

Novērojums	Janvāris 2017	Septembris 2017	Marts 2018
Deivids			
<i>Izsaka draudus citiem</i>	-	-	-
<i>Savelk seju niknās grimasēs</i>	-	-	-
<i>Mētā rotaļlietas, darbarīkus</i>	+	+	+
<i>Runā rupjus vārdus</i>	-	-	-
<i>Apsaukā citus</i>	-	-	-
<i>Mēdās</i>	-	-	-
<i>Augstu vicina kājas, atgādinot karatistu</i>	+	+	+
<i>Sit citam bērnam</i>	+	+	+
<i>Sper otram</i>	+	+	+

Šis gadījums ir interesants ar to, ka zēns verbāli nekādu agresiju neizrāda, toties fiziski gan. Agresija pārsvarā tiek vērsta pret tiem, kas ir vājāki – pret mazākiem bērniem un fiziski nestabilākiem bērniem. Diezgan bēdīga ir situācija, jo māte ļoti reti ved uz bērnudārzu, zēns vairāk neapmeklē, nekā apmeklē pirmsskolas izglītības iestādi. Var pamanīt, ka ģimenē ir problēmas ar savstarpējām attiecībām, ļoti iespējams, ka zēns ir agresīvs tādēļ, ka redz mājās tikai tādu piemēru.

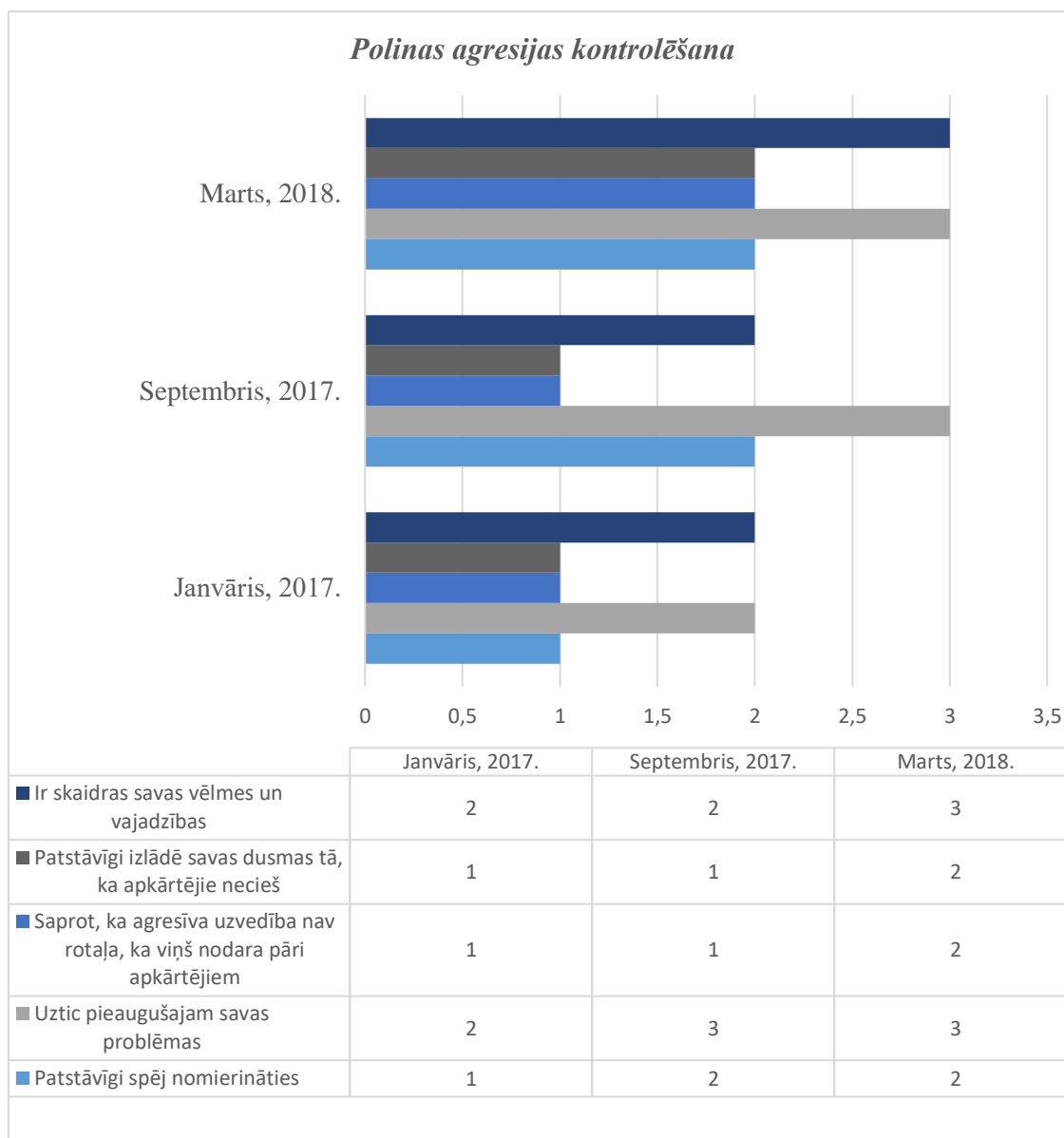
Attēlos zemāk, (sk. 8., 9., 10. attēlus) ir apkopots, kā kopumā katram no agresīvajiem bērniem laika gaitā ir izdevies tikt galā ar agresiju, samazināt to.

Novērojumam tika izvirzīti kritēriji, tam atbilstoši līmeņi un rādītāji, kas jau iepriekš tika aprakstīti.

Katram līmenim atbilstošie punkti ir:

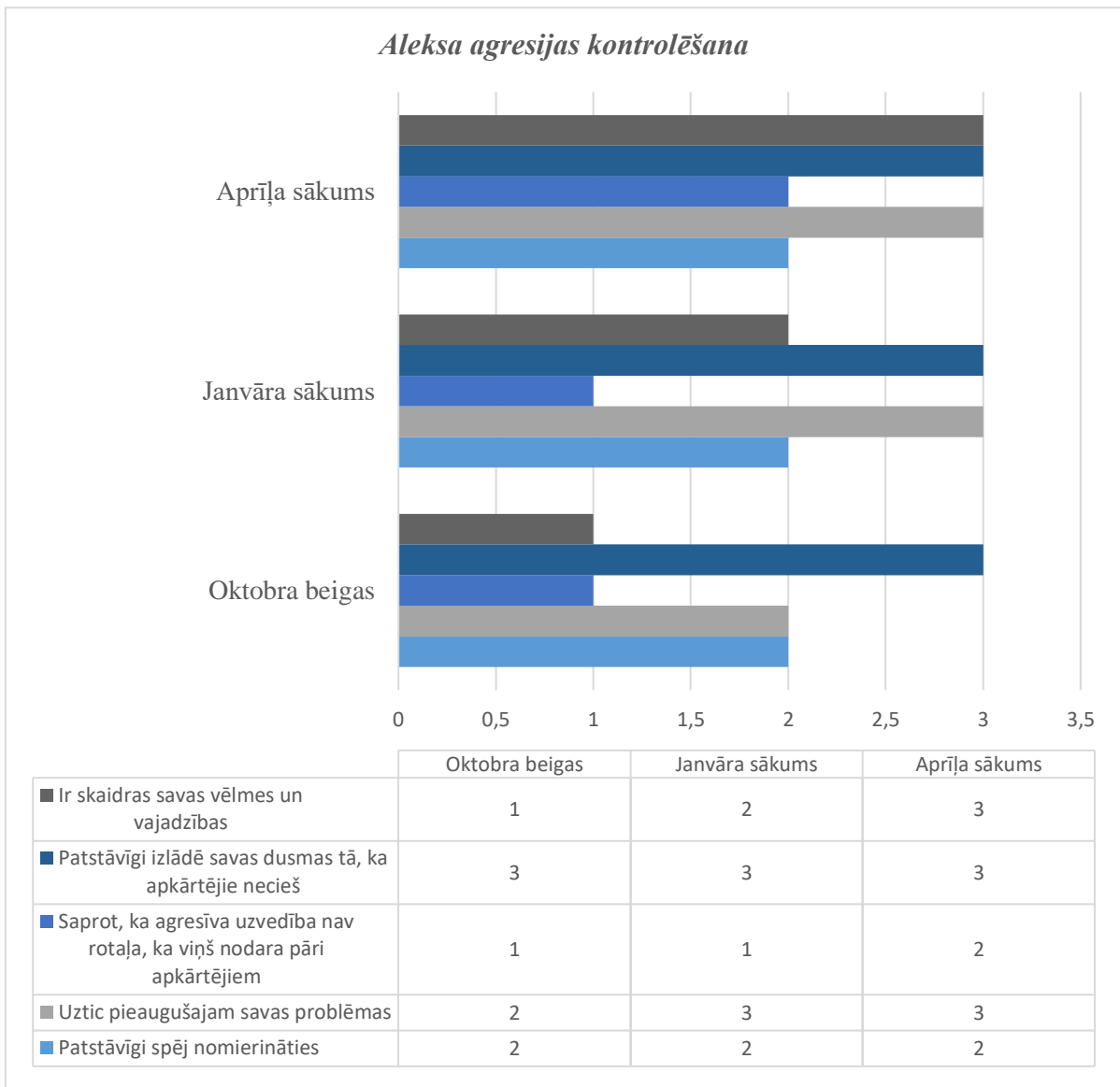
- 1 – zems līmenis
- 2 – vidējs līmenis
- 3 – augsts līmenis

Kopumā diagrammās var novērot kā ir progresējusi vai regresējusi trīs bērnu no 10 (kuriem vairāk izteikta agresija) personīgās agresijas kontrolēšana, tas ir, diagramma atspoguļo cik lielā mērā konkrētā laika posmā bērnam izdodas mazināt vai pieklusināt savu agresiju.

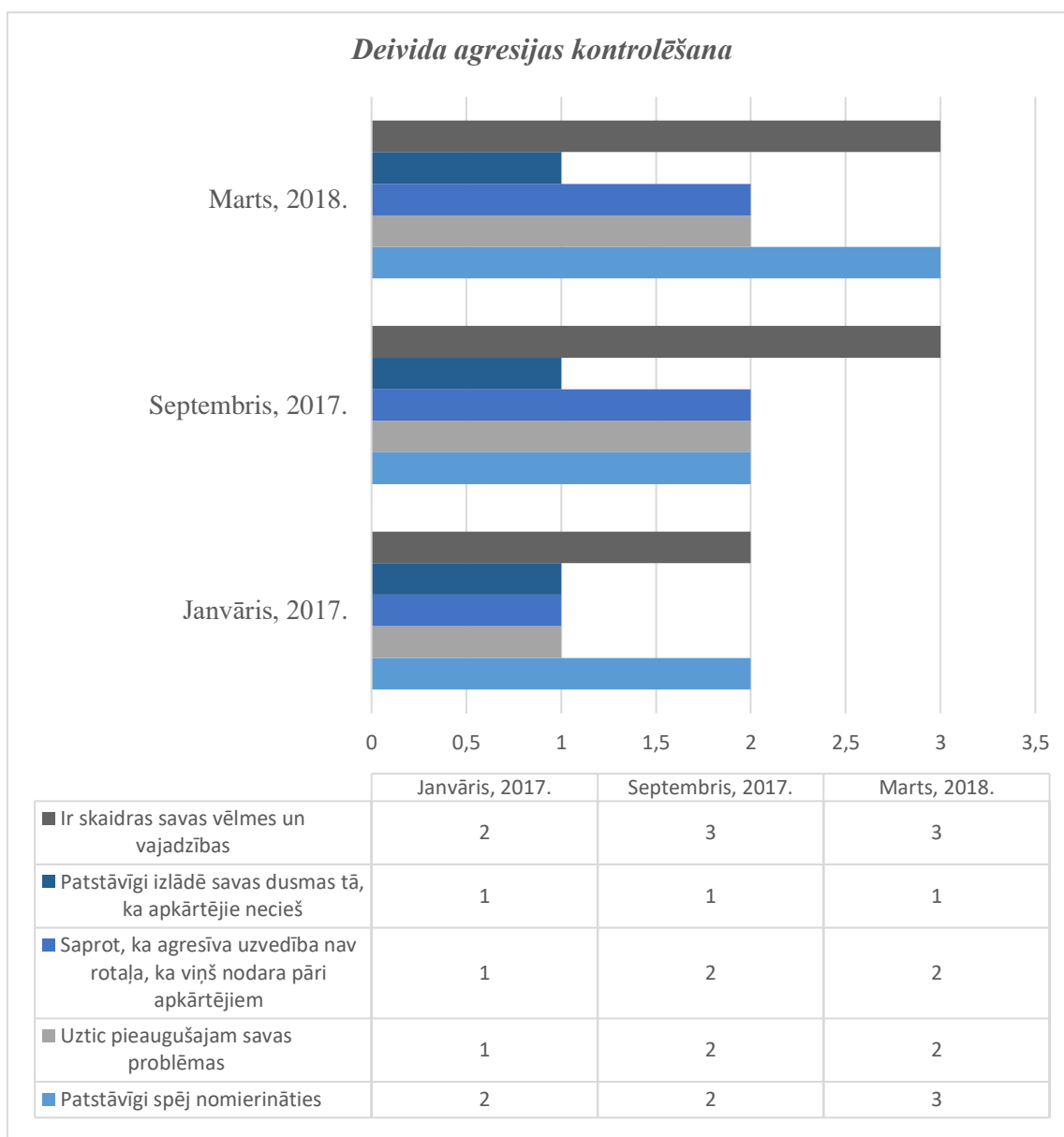
8. attēls. Polinas agresijas paškontrolē

Varam redzēt, ka meitenei ir izdevies sākt kontrolēt savu agresiju. Protams, rezultāts nav pilnībā augstā līmenī, tomēr pozitīvas izmaiņas ir redzamas. Jāatceras ir tas fakts, ka ģimenei ir svarīga loma bērna agresijas mazināšanā, kaut arī vecāki ir atvērti un gatavi sadarboties, var pamanīt, ka tieši viņu ieguldījums ir mazs. Vienu reizi nedēļā meitene neapmeklēja bērnudārzu, bet tiek vesta pie vecmāmiņas, un, kad nākamajā dienā atnāk uz bērnudārzu – ir grūti savaldīt Polinas kustības un emocijas, kas nereti kaitē kādam citam bērnam. Tikai cieši sadarbojoties ar vecākiem, ir iespējams iegūt pozitīvu rezultātu.

9. attēls. Aleksa agresijas paškontrolē

Saskatāmi ir tas, ka Aleksam produktīvāk par pārējiem agresīvajiem bērniem ir izdevies sevī to kontrolēt. Zēnam ir labas attiecības ar pedagogu, viņš labi izprot cēloņu un seku sakarību, tomēr vēl īsti neizprot, ka savas dusmas vai nepatiku var izrādīt ar vārdiem. Tieši saikne ar pedagogu palīdz rezultātam virzīties uz pozitīvo pusi.

10. attēls. Deivida agresijas paškontrolē

Pēc dotā attēla var saskatīt, ka Deivids kā janvārī tā nākamā gada martā vienlīdz agresīvi izturas pret citiem bērniem. Šajā gadījumā ir ļoti grūti palīdzēt zēnam izprast sevi un mazināt agresiju tā iemesla dēļ, ka viņš reti apmeklē pirmsskolas izglītības iestādi. Dienu vai divas nedēļā viņš ir bernudārzā, bet tad slimo vai citu iemeslu dēļ neapmeklē bernudārzu. Kā jau vairākkārt tika minēts, ka visi cēloņi meklējami ģimenē, iespējams, šis ir košs piemērs tam – māte audzina dēlu viena pati, ar tēvu sazinās tikai internetā. Kādi ir zēna audzināšanas paņēmieni ģimenē – grūti pateikt, bet var minēt, ka agresija, dotajā gadījumā, nāk no ģimenes.

Saskatāmi ir tas, ka neviens no bērniem pilnībā nav ticis vaļā no agresijas, tomēr ir izdevies “izkustēties no vietas”. Ar agresijas kontrolēšanas progresu labākais rezultāts ir

Aleksam un Polinai, bet Deivids turpina uzvesties agresīvi un pārsvarā vērst agresiju pret citiem bērniem. Šie dati ir balstīti uz novērojumu pamata, to precizitāte nedaudz var korelēt.

Lielā mērā šos rezultātus ietekmēja pedagogi, kuri savā darbā izmantoja hipotēzē izvirzītās metodes. Nedrīkst aizmirst arī to, ka bērnu agresijai ir dažādi cēloņi un ne vienmēr pedagogs tos var noskaidrot, jo nevar uz 100 procentiem zināt, kas notiek bērna ģimenē.

Negatīvi bija tas, ka aptuveni pirmā pusgada novērojuma laikā, bērni tik tiešām bija mainījuši savu agresīvo uzvedību uz mīļu un sirsnīgu pret citiem, bet darīja to tikai tad, kad bija pedagoga uzraudzībā vai acu perimetrā. Brīžos, kad pedagogs bija novērsies, starp bērniem raisījās dažādas konfliktsituācijas, bērnu starpā bija ķīviņi, apsūkšanās, fiziska aizskaršana. Lai bērni spētu salabt un atvainoties viens otram, pedagogam bija jāvelta aptuveni 5 vai pat vairāk minūtes laika, vainīgais ne vienmēr gribēja atzīt savu vainu un atvainoties, apvainotais ne vienmēr gribēja piedot.

Pozitīvi bija tas, ka, laikam ejot, atvainošānās, samīļošana un citas līdzīgas darbības bērniem it kā kļuva par ieradumu, un tās varēja pamanīt pat tad, kad blakus nebija pedagoga. Tas nozīmē, ka pedagoga ieguldītais darbs atstāja pozitīvas izpausmes ne tikai uz īpaši agresīvajiem bērniem, bet uz visu grupu kopumā. Konfliktsituācijas pārsvarā bērni spēja risināt paši, tikai sarežģītākos gadījumos vērsās pie pedagoga.

Lielu lomu šajā darbā spēlēja “draudzīgas” un “nedraudzīgas” rīcības kartītes (sk. 2. pielikumu). Bērni paši vērtēja savu rīcību dažādās konfliktsituācijās, un centās to vērst par labu.

Kopumā grupā mazinājās grūstīšanās, apsūkšanās, sišana, mantu atņemšana, kā arī nebija tādu bērnu, kas sēž vieni un neviens ar viņiem nespēlējās. Visi bērni kļuva draudzīgāki un pacietīgāki viens pret otru.

SECINĀJUMI

Pētījuma mērķis tika īstenots sākot ar teorijas izzināšanu un tās pārbaudīšanu praksē. Galvenais secinājums ir tāds, ka metodes, kā novērst bērnu agresiju ir ļoti dažādas un atšķirīgas un tās jāpielieto katram bērnam individuāli. No sākuma svarīgi ir saprast agresijas izpaušanās cēloņi jāanalizē bērna rakstura iezīmes, cieši jāsadarbojas ar vecākiem un tikai tad jāastāda tieši individuālas agresijas nevēšanas metodes un paņēmienus.

1. Pedagoģijas un psiholoģijas teorijās agresivitāte tiek minēta samērā plaši, par to runā daudzi psihologi un pedagogi, uzsverot, ka agresija ir viena no negatīvajām uzvedības izpaušmes formām; tā ir destruktīva uzvedība, bieži vien agresijas mērķis ir nodarīt citam pāri.
2. Agresivitāte var izpausties dažādos veidos, piemēram, sišana, lamāšanās, savas varas demonstrēšana pār kādu, pazemošana, ķircināšana u.c.; tā var būt kā aktīva, tā arī pasīva, kā tieša, tā arī netieša, verbāla vai fiziska; agresija var būt arī apzināta vai neapzināta.
3. Bērnu agresijai var būt dažādi cēloņi: paraugtēla atdarināšana, televīzijā redzētā vardarbība, dusmas, bailes, zems pašvērtējums, uzmanības trūkums, visatļautība, vardarbība ģimenē, sodi, greizsirdības sajūta u.c.
4. Arī vecākā pirmsskolas vecuma bērniem piemīt agresivitāte, kas var izpausties dažādās formās un veidos, kas gan tieši, gan netieši var kaitēt apkārtējiem.
5. Vecākā pirmsskolas vecuma bērni visintensīvāk attīstās gan fiziski, gan psihiski un attīstība noris vienoti; šī vecuma bērnam svarīgas ir labvēlīgas attiecības ar pedagogu.
6. Šajā vecumā bērns pasauli iepazīst caur rotaļām, tāpēc jādod bērnam iespēju izpausties gan fiziski, gan garīgi (kopvesulumā), un pēc iespējas jāļauj viņam negatīvās emocijas izlādēt tā, lai tas nekaitē apkārtējiem un arī pašam bērnam, piemēram, sporta nodarbības, mājas darbu kārtošana, papīra plēšana mazos gabalos utt.
7. Vecākiem un pedagogiem nepieciešams panākt bērnu uzticību, lai spēj pastāstīt par savām problēmām; bērnam ir svarīgi, lai viņu ne tikai dzird, bet arī saprot.
8. Agresivitāti pilnībā nav iespējams novērst, tā ir absolūti normāla reakcija uz apkārtējiem kairinātājiem, taču vecāku un pedagogu spēkos ir iespēja to mazināt bērnos, galvenais ir rādīt bērniem priekšzīmīgu tēlu, un mācēt komunicēt ar bērniem.

Izvirzītā hipotēze ir apstiprinājusies, jo tika novērots, ka agresīvie bērni sāka reaģēt uz apkārtējiem kairinātājiem, kas izsauca agresiju, savādāk. Tā vietā, lai kādam iesistu, lai tādējādi izskaidrot savu "taisnību", bērni sākuši runāt savā starpā, sākuši risināt konfliktu nevis fiziski, bet verbāli, mierīgā tonī paskaidrojot savu nostāju.

TERMINU SKAIDROJUMS

Destruktīva uzvedība – struktūras izjaukšana, kārtības sagraušana, lai nodarītu ļaunumu vai sakarā ar neapmierinātību ar dzīvi. Psiholoģijā visbiežāk jēdzienu destruktīva uzvedība lieto, runājot par personības krīzi vai agresiju (Breslavs, Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 34).

Frustrācija – emocionāls stāvoklis, kas izpaužas kā vilšanās un neapmierinātība pēc tam, kad ceļā uz mērķa sasniegšanu radušies reāli vai nepārvarami šķēršļi. Šāds stāvoklis var radīt agresiju vai regresiju (atgriešanos pie bērnišķīgām attieksmēm un uzvedības), un tam var sekot: jauna mērķa izvirzīšana; citu līdzekļu meklēšana mērķu sasniegšanai; agresija pret šķērslī (atbējoties); agresija pret citu, nevainīgu objektu; depresija, izmisums (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 53).

Superego – faktiski tas ir tas, ko mēs ikdienā, nelietojot specifisku psiholoģisku terminoloģiju, dēvējam par sirdsapziņu. Superego ir ļoti svarīgs iekšējs pašregulācijas mehānisms, kas ļauj atrast darbībā pareizos orientierus, ļauj izvērtēt, cik pareiza ir tā vai cita rīcība, attieksme pret citiem cilvēkiem, pret sevi (Reņģe, 1999, 22).

Edipa komplekss – attiecības no zēnu puses, kad ir spēcīgas jūtas pret pretējā dzimuma vecākiem un greizsirdību pret sava dzimuma vecākiem (pēc mītiskā Tēbu ķēniņa Edipa vārda, kurš atbilstoši sengrieķu mitoloģijai, pats to neapzinoties, nogalina savu tēvu un apprec savu māti) (Reņģe, 1999, 29).

Elektras komplekss – attiecības no meiteņu puses, kad ir spēcīgas jūtas pret pretējā dzimuma vecākiem un greizsirdību pret sava dzimuma vecākiem (sengrieķu mīta varone Elektra pierunāja savus brāļus nogalināt māti) (Reņģe, 1999, 29).

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Antiņa, I., (2017). *Par ko liecina bērnu agresija? Kā to mazināt?* <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/par-ko-liecina-berna-agresija-ka-to-mazinat.a238965/> skat. 08.05.2018.
2. *Aggressive Behavior in 6-Year-Old* <https://www.boystown.org/parenting/questions-and-answers/Pages/aggressive-behavior-in-6-year-old.aspx> skat. 10.03.2018.
3. Baldunčiks, J. (2002). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava
4. Batņa, J., Cīrule, K., (1999). *Agresija. Kādēļ tās tagad ir par daudz?* Mistērija: Nr.9.
5. Bezmaksas referāti skolai. *Agresivitāte*. <http://buzzhairs.blogspot.com/2012/03/agresivitate.html> skat. 17.12.2015.
6. Bērnu tiesību aizsardzības ministrija. (2008). *Motodiskie ieteikumi darbā ar bērniem. Vecumposmu attīstības īpatnības bērniem*. Rīga
7. Breslavs, G. (1999). *Psiholoģijas vārdnīca*. Rīga: Mācību grāmata
8. Dace Simanoviča, Mairita Znotiņa. *Drošība bērnudārzā: Trūkst uzraudzības, pastiprinās bērnu savstarpējā agresivitāte*. <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/gimenes-studija/drosiba-bernudarza-trukst-uzraudzibas-pastiprinas-bernu-savstarp.a82495/> sk. 26.05.2017.
9. Dmitrijs Oļehnovičs. *Pētījumu organizēšana un pētījumu metodes*. www.illf.partneribas.lv/resource/1306138975_01_Olehnovics.pps skat.03.04.2017.
10. Dr. Ross Kempbels. (1998). *Kā patiesi mīlēt savu bērnu*. Rīga: sia "AMNIS"
11. Elisone, Š., Greja Dž. (1996). *365 radošo spēļu dienas*. Rīga: Iljus
12. Gulāne, V. (2002). *Vardarbība ekrānos un agresija*. Rīga: RaKa
13. Hudley, Cynthia. (2008). *You did that on purpose*. New Haven: Yale University Press
14. Kājiņa, D., Aunīte, I. (2006). *Kā izprast bērnu?* Rīga: Pētergailis
15. Krinkele, V., (2002). Bērna attīstības vērtēšanas pedagoģiski psiholoģiskie nosacījumi pirmsskolas izglītības iestādē. Dzintere, D., *Bērns kā individualitāte pirmsskolas izglītības iestādē*. Rīga: SIA "Izglītības solī"
16. Langenfelde, K. (2017). raksts *Bērna dusmas un agresija – kā ar to tikt galā?* "Jelgavas Vēstnesis"
17. Lieģeniece, D. (1992). *Bērns-pasaulē, pasaule-bērnā*. Rīga: Zvaigzne ABC
18. Lieģeniece, D. (1999). *Kopveseluma pieeja audzināšanā*. Rīga: Raka
19. LU SIL: Tūbele, L., Landra, T., Šūmane, I., Burčaka, M., Laganovska, E., Kušnere, S., Vīgante, S. (2013). *Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem ar jaukiem attīstības traucējumiem. Rokasgrāmata*. Rīga: VISC

20. Lūciņa, Z., (2002). Bērna izpēte novērojot. Dzintere, D., *Bērns kā individualitāte pirmsskolas izglītības iestādē*. Rīga: SIA "Izglītības soļi"
21. Nigel, Latta. (2006). *Before your kids drive yo crazy, read this!* Auckland, N.Z. : HarperCollins
22. O'Mūra M., Mintons S. Dž. (2010). *Kā novērst vardarbību skolās*. Rīga: Zvaigzne ABC
23. Plaude, A. (2009). *Bērns starp pieaugušajiem*. Rīga: Zvaigzne ABC
24. Pļaveniece, M., Škuškovnika, D. (2002). *Sociālā psiholoģija pedagogiem*. Rīga: Raka
25. Puškarevs, I. (2001). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Raka
26. Raul Silva. *What are some of the causes of aggression in children?*
<https://childmind.org/article/aggression-in-children-causes/> skat. 17.02.2018.
27. Reņģe, V. (1999). *Psiholoģija. Personības psiholoģiskās teorijas*. Rīga: Zvaigzne ABC
28. Samuseviča, A. (1999). *Agresivitātes problēmas: teorija un prakse*.
29. Svence, G. (1998). *Personības attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC
30. Vecgrāve, A. (2005). *Ceļvedis pieaugušajiem pa bērnības zemi*. Rīga: Zvaigzne ABC
31. Vikofs, Dž., Anela, B. (1998). *Disciplīna bez uzklīdzieniem un pļaukām*. Aizkraukle: Krauklītis
32. Želve, E. (2000). *Psiholoģija ģimenei un skolai. Bērns kāpēcīša vecumā (3.daļa)*. Rīga
33. Берковиц, Л. (2001). *Агрессия*. Санкт - Петербург: ОЛМА – ПРЕСС
34. Бэрон, Б., Ричардсон, Д. (2001). *Агрессия*. Санкт - Петербург: Питер
35. Фурманов, И. А. (1997). *Детская агрессивность*. Минск. НИО
36. Крэйхи, Б. (2003). *Социальная психология агрессии*. Санкт - Петербург: Питер
37. Левченко, И. Ю., Киселева, Н. А. (2007). *Психологическое изучение детей с нарушениями развития*. Москва.: Книголюб
38. Леонтьев, А. Н. (1997). *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва: Политиздат
39. Рогов Е.И. (1999). *Система работы психолога с детьми разного возраста*. Москва: ВЛАДОС

PIELIKUMI

1. pielikums. Aptaujas anketa bērnu vecākiem

Aptaujas anketa bērnu vecākiem

Bērnu agresija

Visi anketas iegūtie dati tiks apkopoti anonīmā veidā, neviens bērna vārds netiks publiskots.
Lūgums aizpildīt anketu godīgi.

Bērna vārds _____

Bērna dzimums _____

Bērna vecums _____

Cik bērnu kopā ir ģimenē? (ja ir vēl bērni, tad lūgums pierakstīt to vecumus)

_____

—

Bērns aug ar abiem / vienu no vecākiem. (*vajadzīgo pasvītrojiet*)

Parasti ar bērnu esam labās / saspringtās attiecībās. (*vajadzīgo pasvītrojiet*)

Atzīmējiet ar x Jums pieņemamo atbildi!

1. Vai pamanāt sava bērna uzvedībā agresijas pazīmes?

Jā, bieži pamanu.	
Pamanu reti.	
Nepamanu nemaz.	

2. Cik bieži Jūsu bērnam nav “omas”, “garastāvokļa”?

Gandrīz katru dienu vai katru dienu.	
Reizi / divas nedēļā.	
Dažas reizes mēnesī.	
Retāk kā dažas reizes mēnesī.	

3. Vai Jūsu bērns dara pāri citiem bērniem?

Pats, bez iemesla dara pāri citiem.	
Tikai atbild pretī.	
Nekad nedara pāri citiem.	

4. Vai Jūsu bērns vērs agresiju pret Jums?

Jā, vērs.	
Nē, nevērs.	

5. Kādā veidā Jūsu bērns biežāk izpauž savas negatīvās emocijas?

Raud.	
Dusmojas un kaujas.	
Apvainojas.	
Dara pāri sev.	
(Jūsu variants)	

6. Kas palīdz Jūsu bērnam "izlādēties" ?

Fiziskas aktivitātes.	
Kārtīga izraudāšanās.	
Izrunāšanās ar Jums	
(Jūsu variants)	

7. Ko Jūs darat, lai nomierinātu savu bērnu dusmju lēkmes brīžos?

Cenšos nomierināt.	
Atļauju darīt to, ko parasti neļauju.	
Atstāju izraudāties un nomierināties pašam.	
(Jūsu variants)	

Liels Paldies par anketas aizpildīšanu!

2. pielikums. "Draudzīgas" un "Nedraudzīgas" rīcības kartītes, spēle.

GALVOJUMS

Es, Sandra Kurica,

apliecinu, ka darbs izstrādāts atbilstoši zinātniskās ētikas principiem.

Darbā izmantotā literatūra u. c. avoti norādīti literatūras u. c. avotu sarakstā. Dažāda veida informācijai (atziņām, citātiem, attēliem, tabulām u. c.), kas iegūta no minētajiem avotiem, pētnieciskajā darbā un tā pielikumos norādītas atsauces.

Darba autors

Sandra Kurica

_____ (vārds, uzvārds)

_____ (paraksts)

Datums: _____

IZZIŅA PAR AIZSTĀVĒŠANU

Kvalifikācijas darbs / Bakalaura darbs / Diplomdarbs / Maģistra darbs izstrādāts
(atbilstoši pasvītrot)

LU Pedagoģijas fakultāte

Ar savu parakstu apliecinu, ka darbs izstrādāts patstāvīgi.

Darba autors Sandra Kurica _____

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Darba zinātniskais vadītājs

Prof. Dr. psych. Tija Zīriņa

_____
(akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds,
paraksts)

Kvalifikācijas darbs / Bakalaura darbs / Diplomdarbs / Maģistra darbs aizstāvēts

Pārbaudījuma komisijas 20 __.gada _____ sēdē, protokola Nr. _____

vērtējums

_____
(vērtējums)

_____
(vērtējums vārdiem)

Valsts pārbaudījuma

komisijas priekšsēdētājs

_____
(akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds)

_____
(paraksts)